

УДК 904 (477.84) "632"

Руслан КОРОПЕЦЬКИЙ

**ВЕРХНЬОПАЛЕОЛІТИЧНА ПАМ'ЯТКА
КРЕМЕНЕЦЬ І (КУЛИЧІВКА):
проблеми виділення та інтерпретації культурних шарів**

Стаття присвячена історії дослідження верхньопалеолітичної пам'ятки Кременець І (Куличівка). Висвітлено сучасний стан вивчення актуальних проблем її культурно-хронологічної інтерпретації. Подано не опубліковані раніше дані про результати дослідження Куличівки. Проведено порівняння різних підходів до інтерпретації матеріалів пам'ятки. Здійснено дослідження певних аспектів стратиграфії та планіграфії культурного шару III (насамперед ділянки, розкопаної у 1983 р.).

Дослідження Кременця І ускладнене заплутаною стратиграфічною ситуацією. Деякі дослідники припускають, що на певних ділянках розкопів В. Савича культурні шари змішані.

Згідно найбільш поширеній у наші дні точці зору на культурну приналежність пам'ятки (насамперед це стосується нижнього III-го шару) вона належить до "богунісьєну" (перехідної індустрії, виокремленій на основі матеріалів палеолітичних пам'яток Моравії та дотичних регіонів: Богуніце, Странська скала). Меншою підтримкою серед дослідників користується гіпотеза, яка відносить Кременець І до оріньяцького шляху розвитку. Певні особливості в матеріалах пам'ятки дозволяють археологам говорити про відносну культурну відособленість Куличівки як окремої індустрії Kremenecian або вияву локальної культури.

Ключові слова: Верхній палеоліт, Кременець, Куличівка, В. Савич, "богунісьєн", культурний шар.

Пам'ятка Кременець І є специфічним явищем у археології палеоліту України. З одного боку, ця стоянка з кількома рівнями заселення, численними житлово-господарськими та виробничими об'єктами, на якій було виявлено сотні тисяч артефактів, безумовно важлива для дослідження первісної історії не лише України але й Центральної та Східної Європи в цілому. З іншого – впродовж останніх десятиліть деякі аспекти інтерпретації

пам'ятки є об'єктом дискусії серед палеолітознавців. Серед ключових питань, що викликають суперечки – проблеми виділення та інтерпретації культурних шарів.

Верхньопалеолітична пам'ятка Кременець I розташована на горі Куличівка, в околицях м. Кременець – райцентру в Тернопільській області. Географічно це межа Малого Полісся та Подільського плато, один з північних відрогів західної частини Кременецьких гір (Рис. 1). Район відзначається складною геологічною структурою. Підвищений рельєф має сліди інтенсивного розмиву та перерізаний численними ярами. Круті схили творять уступи різної висоти. Верхні рівні пов'язані з міоценовими вапняками, що складають вершини Кременецького кряжу. Нижні – з крейдовими відкладами (біла писальна крейда). Саме крейдові породи формують основу площадки, на якій міститься стоянка.¹

Стоянку Кременець I відкрито у 1937 р. О. Цинкаловським, який зібрав на горі Куличівці (в ур. Куньов) велику колекцію сильно-патинованих крем'яних пластин. Він інтерпретував відкриту стоянку як оріньяцьку пам'ятку періоду “молодшого палеоліту”.² У 1948 році Куличівка була обстежена Дубно-Кременецькою палеолітичною експедицією під керівництвом М. Рудинського. У своїй статті Рудинський фактично підтверджує думку Цинкаловського щодо віку пам'ятки, відносячи її до “верхньопалеолітичних виявів, можливо, раннього часу”.³

Стаціонарні археологічні розкопки на Куличівці почалися лише у 1968 році. Вони мали насамперед рятувальний характер, оскільки територія пам'ятки зазнавала руйнувань внаслідок земляних робіт, які здійснювала Кременецька фабрика госппобуттоварів (кар'єром по видобутку крейди). Проводила розкопки археологічна експедиція Інституту суспільних наук АН УРСР під керівництвом В.П. Савича. Роботи тривали понад двадцять років (з 1968 по 1989 рр.) За цей час на території чотирьох розкопів (I-IV) загальною площею біля 3000 кв. м було виявлено більше 600 тис. артефактів, переважно верхньопалеолітичної доби. На пам'ятці зафіксовано шість культурних шарів – ранньоскіфського часу (VII-VI ст. до н.е.), комарівської культури (XVI-XIII ст. до н.е.) та чотири верхньопалеолітичних шари (Рис. 2). Геологічні дослідження на пам'ятці проводились І. Івановою (1969; 1972-74) та А. Богущим (практично усі роки досліджень). За результатами

¹ Іванова И.К., Ренгартен Н.В. Материалы к геологии и палеогеографии палеолитической стоянки Куличивка (Тернопольская область УССР) // БКЧП. Москва, 1975. № 44. С. 52-53.

² Sunkalowski A. Materiały do pradziejow Wołynja i Polesia Wołyńskiego. Warszawa, 1961. S. 12.

³ Рудинський М.Я. Дубно-Кременецька палеолітична експедиція // АП УРСР. Київ, 1952. Т. IV. С. 143.

перших років розкопок В. Савич виокремив два верхньопалеолітичних культурних шари.⁴ Третій був виявлений дослідником у 1979 р. у центральній частині мису Куличівки.⁵ Найнижчий – четвертий – знаходився лише у розкопі IV і він не знайшов відображення у науковій літературі; відомості про нього є лише у звітах В. Савича.⁶

Зазначені верхньопалеолітичні культурні шари простежуються не на усій території пам'ятки, їхня потужність нестабільна. Ці фактори ускладнюють створення єдиної стратиграфічної схеми для пам'ятки. Додаткова проблема полягає у тому, що професійні геологічні інтерпретації (зокрема, І. Іванової) були зроблені до виділення III та IV культурних шарів і орієнтовані на двочленний поділ верхньопалеолітичного комплексу. Існує лише один стратиграфічний опис, у якому показано послідовне розташування усіх верхньопалеолітичних шарів (розріз східної стінки розкопу IV, 1-21). Він міститься у звіті за 1984-85 рр. Нижче подається витяг з цього опису:

0-0,60 м – сірий підзолистий ґрунт (культурний шар поселень комарівської культури та культури ранньоскіфського часу);

0,60-1,0 м – темно-коричневі грудкуваті суглинки буро-каштанового забарвлення (пізньопалеолітичне поселення культурного шару I);

1,0-2,0 м – світло-коричневі суглинки жовтуватого забарвлення (пізньопалеолітичне поселення культурного шару II);

2,0-2,68 м – залишки темно-коричневого викопного ґрунту паудорфського віку (пізньопалеолітичне поселення культурного шару III);

2,68-3,05 – темно-коричневий смугастий пісок;

3,05-3,50 – пачка смугастих суглинків з лінзами та прошарками світло-сірого і червоного піску (пізньопалеолітичне поселення культурного шару IV)⁷(Рис. 3).

---

⁴ Богуцкий А.Б., Савич В.П., Татаринев К.А. Природа и развитие первобытного общества на территории Юго-Западной Волины // *Первобытный человек, его материальная культура и природная среда в плейстоцене и голоцене*. Москва, 1974. С. 144; Савич В.П. Позднепалеолитические поселения на горе Куличивка в г. Кременец (Тернопольская область УССР) // *БКЧП*. Москва, 1975. № 44. С. 41; Савич В.П. Пізньопалеолітичне населення Південно-Західної Волині. Київ, 1975. С. 15.

⁵ Савич В. П. Звіт про роботу Палеолітичного загону Волино-Подільської археологічної експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР у 1979 р. // *НА Інституту українознавства НАН України*. Львів, 1980. С. 3.

⁶ Савич В.П. Звіт про роботу Волино-Подільської експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР 1984-1985 роки // *НА Інституту українознавства НАН України*. Львів, 1986. С. 3, 6-25, 107-143; Савич В.П. Звіт про роботу Тернопільської госпдогвірної обласної археологічної експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР за 1986 р. // *НА Інституту українознавства НАН України*. Львів, 1987. С. 3.

⁷ Савич В.П. Звіт про роботу Волино-Подільської експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР 1984-1985 роки ... С. 144, рис. 1.

Ще раз наголосимо на унікальності та важливості описаного розрізу, оскільки він представляє чітку картину залягання усіх геологічних горизонтів та пов'язаних з ними культурних шарів. Така чіткість не характерна для стратиграфії цієї пам'ятки на загал, про що буде вестись мова нижче. Геологічні шари Куличівки відображають усю складність місцевих процесів ґрунтоутворення. Потужність певних горизонтів може змінюватись аж до їхнього повного “зникнення”, інші горизонти являють “суміш” різночасових ґрунтів, утворену ерозійними процесами. Про такі характеристики пам'ятки неодноразово згадували геологи, які на ній працювали (І. Іванова, А. Богуцький).

Тепер наведемо коротку характеристику палеолітичних культурних шарів за В. Савичем.⁸

Глибина залягання першого шару – 0,93-1,06 від рівня денної поверхні. На території поселення виявлено одне житло, кілька вогнищ та скупчень виробів та відходів. У цьому шарі знайдено предмети давнього мистецтва – кістяну прикрасу та різьблену кістку з антропо- та зооморфними зображеннями. Збірка крем'яних предметів налічує більше 40 тис. екз. Домінують в ній відщепи та сколи-відходи. Пластини та їхні фрагменти становлять біля 12% загальної кількості знахідок. Серед нуклеусів (1,9%) переважають аморфні, призматичні та неправильнопризматичні, менше багатограних, конічних та однобічних сплюснених. В групі знарядь (3,2%) більшість скребків, різців, пластин та їхніх фрагментів з ретушованим краєм, мало вістер, скобелів, проколок та скреблоподібних знарядь. В. Савич говорить про значну близькість у типологічній структурі збірки I шару та більш ранніх верхньопалеолітичних поселень Кременця I. Відмінність між ними полягає у гіршому збереженні матеріалів I шару (їхня поверхня вкрита блакитною чи молочною патиною, тоді як крем'яні артефакти II-IV шарів переважно непатиновані), та редукції пізньомустьєрських рис в каменеобробці (домінування пластин у якості заготовок для знарядь та поява пластинок з притупленим краєм). Останнє дозволяє досліднику стверджувати, що I-й шар представляє більш розвинену, порівняно з нижніми шарами, верхньопалеолітичну техніку обробки кременю. Аналогії для нього В. Савич вбачає у таких пам'ятках як Липа I, Пушкарі, Молодове V шар 7.

Остання аналогія видається сумнівною, оскільки до збірки 7 шару Молодового V належать досить численні гравецькі артефакти⁹, які фактич-

⁸ Савич В.П. Позднепалеолитические поселения на горе Куличивка... С 42-50; Савич В.П. Пізньопалеолітичне населення ... С. 16-36; Савич В.П. Звіт про роботу ... за 1986 р. С. 47-54; Савич В.П. Підсумки досліджень пізньопалеолітичних поселень Куличівки у м. Кременці // МДАПВ. Львів, 1995. Вип. 6. С. 22-30.

⁹ Черныш А.П. Эталонная многослойная стоянка Молодова V. Археология // Многослойная палеолитическая стоянка Молодова V. Люди каменного века и окружающая среда. Москва, 1987. С. 40-41.

но повністю відсутні у матеріалах I-го шару Кременця I. Цю невідповідність відзначали згодом М. Анікович, В. Степанчук і В. Коен та інші дослідники (див. далі).

Другий шар залягав на глибині 1,93-2,19 м від рівня денної поверхні. Найбільша концентрація культурних решток з цього шару фіксувалася у центральній частині мису Куличівки, на розкопаних ділянках з півдня та півночі їхня кількість помітно зменшувалась. На території поселення було виявлено сліди шести жител (переважно діаметром 5,7-7,5 м, хоча два з них мали діаметр 4-5 м), які В. Савич фіксував за заповненими ґрунтом вохристого забарвлення заглибленнями з пологими краями і великими скупченнями кам'яних плиток та фрагментів кісток. В центральній частині кожного житла знаходився слід від вогнища з вугликами від перепалених кісток та дерева та незначною кількістю крем'яних відщепів, покидьків у сажистій масі заповнення. Дослідник говорить про подібність вищеописаних житлових споруд до жител з верхньопалеолітичних поселень Липа I, Вороновиця I (верхній шар), Молодове V (шар VII), Гагарино, Мальта та "багатьох жител Центральної та Східної Європи".¹⁰ Окрім жител на території поселення було зафіксовано п'ятнадцять зовнішніх вогнищ діаметром від 0,85 до 2,5 м – овальної форми з похилими краями – та чотирнадцять скупчень культурних решток – кісток тварин, крем'яних виробів та відходів виробництва, кам'яних плиток, які В. Савич пов'язує з виробничими об'єктами, виокремлюючи в їх числі місця для обробки кременю – овальні чи видовжені за формою, 4,5-9 м завдовжки.

Комплекс крем'яний виробів та відходів виробництва поселення другого верхньопалеолітичного шару налічує понад 250 тис. екз. Переважну частину колекції складають відщепи та покидьки. Пластини та уламки пластин становлять 14,7 % від загальної кількості крем'яного інвентарю. Нуклеуси (2 % від загальної кількості) здебільшого двоплощинні односторонні, сплюснені та аморфні; значну кількість складають також призматичні, неправильно призматичні, дископодібні, первинної стадії розщеплення; менше багатогранних, конічних та інших. Доволі великою кількістю знахідок представлені вироби з вторинною обробкою (3,4%). Найбільше у цій групі скребків, різців та ножеподібних знарядь. Дещо менше скребел, скобелів, проколів та пластин з виїмками. Техніка обробки кременю має помітні пізньомустьєрські риси. Вони виявляються у комплексах пластин (16%), відщепів та покидьках; у вторинній обробці.

В. Савич вбачав аналогії матеріалам другого верхньопалеолітичного шару Куличівки у збірках пам'яток Кормань IV (шари 8,7), Молодове V

---

¹⁰ Савич В.П. Підсумки досліджень пізньопалеолітичних поселень Куличівки ... С. 25.

(шари 10-9) Радомишль, Бабин I (нижній шар). Базуючись також на результатах радіовуглецевих аналізів, він датує цей культурний шар віком 25 тис. р. тому.

Матеріали третього шару знаходилися на глибині 2,8-3,1 м від рівня денної поверхні. За радіовуглецевим методом їх датують 31 тис. р. тому. Артефакти творили кілька скупчень, які переважно тяжіли до вогнищевих лінз. Колекція крем'яних виробів та відходів невелика у порівнянні з іншими шарами – близько 30 500 екз. Більшість з них – відщепи та покидьки. Нуклеусів – 1% (переважають односторонні двоплощинні з скошеними і рідше прямими ударними площадками, менше призматичних, неправильно призматичних, дископодібних, багатогранних, аморфних). Серед знарядь (3,5% збірки) домінують різноманітні скребки, різці, пластини та фрагменти пластин з ретушню або з виїмками. В меншій кількості зустрічаються гостроконечники, вістря, скреблоподібні знаряддя, скобелі та проколки. Типологічний склад крем'яного інвентарю III-го шару та особливості продукування сколів наводять В. Савича на думку про наявність помітних архаїчних рис у збірці. Вони виражені у частині нуклеусів (дископодібні та односторонні сплюснені ядрища мають площадки, підправлені пізньомустьєрською технікою); та знарядь (висока скошена або крута ретуш чи пласка ретуш солотрейського типу). З точки зору В. Савича, ці риси – прояв генетичного зв'язку між епохами середнього та пізнього палеоліту. Тому він відносить поселення III-го шару до пам'яток перехідної - початкової стадії пізнього палеоліту. Аналогії цьому поселенню дослідник вбачає у таких пам'ятках як Радомишль, Кормань IV (шари 8-7), Фогельхерд (Німеччина), Вілендорф, Бечув, Голодец, Енералька (Чехія та Словаччина).

Особлива ситуація з четвертим шаром. Він згадується у звітах тільки двічі (1984-85 рр. та 1986 р.). Обидва рази В. Савич зазначає, що “залишки шостого поселення, представленого четвертим пізньопалеолітичним шаром, були відкриті в останні роки”.¹¹ Натомість у жодному з попередніх звітів нема згадки про четвертий шар, а у звіті за 1979 р. III шар називається найдавнішим та стратиграфічно найглибшим.¹² Починаючи з 1987 р., дослідник говорить лише про три верхньопалеолітичних поселення Кременця I.¹³ Єдиний опис стратиграфії четвертого шару та матеріалів з нього міститься у звіті за 1984-85 рр.¹⁴

¹¹ Савич В.П. Звіт про роботу Волино-Подільської експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР 1984-1985 роки ... С. 3; Савич В.П. Звіт про роботу ... за 1986 р... С. 3.

¹² Савич В. П. Звіт про роботу Палеолітичного загону ... у 1979 р... С. 3.

¹³ Савич В.П. Звіт про роботу Тернопільської госпдогвірної археологічної експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР за 1987 р. // НА Інституту українознавства НАН України. Львів, 1988. С. 18.

¹⁴ Савич В.П. Звіт про роботу ... 1984-1985 роки ... С. 144. Рис. 1

Рештки цього поселення були простежені на ділянці площею близько 200 м кв. (розкоп IV, квадрати А-І 1-20). На дослідженій площі було виявлено 11728 крем'яних артефактів, переважно знарядь та відходів. Частина їх сконцентрована у чотирьох невеликих скупченнях. Сліди споруд чи вогнищ відсутні. Виявлена колекція мала таку типологічну структуру: 17 крем'яних жовен та їхніх фрагментів, 280 нуклеусів та їхніх фрагментів, 176 знарядь, 49 сколів, 1706 пластин та їхніх фрагментів, 9500 відщепів та відходів. В складі нуклеусів переважають односторонні сплюснені та аморфні, менше односторонніх підпризматичних та дископодібних. У оформленні ударних площадок багатьох нуклеусів помітні риси пізньомустьєрської левалузької техніки. В групі знарядь домінують скребки, різці та сколи з крайовою ретушшю чи виїмками, менше вістер, скреблоподібних та рубилоподібних знарядь.¹⁵ Аналізуючи збірку IV шару В. Савич говорить про пережитки пізньомустьєрського періоду у каменеобробці. Він не наводить жодних аналогій для цієї колекції, наголошуючи на необхідності подальших досліджень.¹⁶

Завдяки величезній кількості накопиченого фактичного матеріалу стоянка Кременець I зайняла важливе місце серед опорних пам'яток Східної Європи, але водночас виникла велика кількість дискусійних питань, пов'язаних з найважливішими аспектами її культурно-хронологічної ідентифікації. В останнє десятиліття було здійснено спроби їх розв'язання шляхом перегляду та реінтерпретації вже відомих колекцій та проведення нових польових досліджень пам'ятки.

У 1998 р. невеликі розкопки на горі Куличівці провела експедиція Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ під керівництвом О. Ситника. Закладений розкоп являв невелику прирізку (площею 4,5 м та глибиною 6 м) до південного борту розкопу II В. Савича¹⁷ (Рис. 2). Дослідження показали складність геологічних умов залягання палеолітичних шарів. Стратиграфічний опис дослідженої ділянки, який становить базу для наведених нижче висновків О. Ситника, зробив А. Богуцький. Нижче подаємо витяг з цього опису :

0-0,7 – насипний ґрунт (швидше за усе – викид розкопу В. Савича).

0,7-1,5 – гумусний горизонт А1 чорнозему, супіщаний, дуже антропогенно змінений. Переважно темно-сірого кольору (культурні шари комарівської культури та культури ранньоскіфського часу).

---

¹⁵ Савич В.П. Звіт про роботу ... 1984-1985 роки ... С. 6-25, 107-143

¹⁶ Там само. С 25.

¹⁷ Ситник О. Звіт про археологічні дослідження Палеолітичної експедиції Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України у 1998 р. // НА Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича. Львів, 1999. С. 79-80.

1,5-1,9 – нижня частина горизонту Б лісового ґрунту. Будова смугаста – смуги коричневого та світло-коричневого кольорів. Нижній контакт ерозійний.

1,9-2,9 – пачка лесового вигляду. Супіщана, пального кольору. Верхня половина шару більш однорідна, у нижній простежується хвиляста смугастість оглеєння, плямисте озалізнєння та псевдоміцелій.

2,9-4,6 – смугаста пачка порушена на всю потужність деформаціями “клин-у-клин”. Склад шару переважно супіщаний. Колір порід сірий та жовтувато-сірий, повсюди значне оглеєння, яке зростає до підніжжя шару та озалізнєння. Нижній контакт нерівний, ерозійний (у найнижчій частині пачки та на поверхні підстильних порід – культурний шар II та, мабуть, III.

4,6-5,2 – маркуючий горизонт – складно побудована делювіально-соліфлюкційна пачка, здебільшого зі строкатою плікативною деформованістю порід, яка складається з середньозернистих однорідних пісків світло-сірого та бурого кольорів, глауконітових світло-зелених пісків та підпорядкованих прошарків сизих оглеєних супісків і щільних зелених палеогенових глин. Пачка дуже озалізнєна, нижній контакт ерозійний.

5,2-5,6 м – на стінці квадрата 1-С – темно-зелені глинисті палеогенові піски з включенням уламків крейди. У нижній частині уламки крейди переважають – перехід до корінної туронської крейди.¹⁸

Важливим є висновок А. Богуцького про те, що виділення культурних шарів лише на підставі геологічних даних є дуже проблематичним. Його ускладнюють такі фактори, як неоднорідність для території стоянки стерильної лесової пачки, змінні вік та літологія порід, які підстилають цю пачку (залишки різного ступеню збереженості дубнівського ґрунту та піддубнівські смугасті верстви) та інтенсивна соліфлюкційна деформованість порід і їхнє неодноразове зміщення по схилах.¹⁹

Проведені дослідження дозволили висловити зауваження щодо існуючої інтерпретації пам’ятки. Насамперед це стосувалося питання гомогенності культурних шарів та правомірності наведених В. Савичем аналогій. Перший культурний шар О. Ситник визначає як рештки різночасової кременеобробної майстерні, яка існувала на цій території починаючи від доби фінального палеоліту.²⁰ Всі архаїчні матеріали у цьому культурному шарі відповідно, були перевідкладені та походять з нижніх шарів, а для виділення

¹⁸ Богуцький А, Ситник О. Польові дослідження верхньопалеолітичної стоянки Куличівка у Кременці // Вісник Львівського університету. Серія географічна. Львів, 2001. Вип. 28. С. 231-233.

¹⁹ Богуцький А, Ситник О. Польові дослідження верхньопалеолітичної стоянки... С. 232.

²⁰ Ситник О. Палеолітична стоянка Кременець I (Куличівка): проблеми стратиграфії культурного шару I // Наукові записки Тернопільського державного університету (Серія: Історія). 2000. Вип. 12. С. 42.

пізньопалеолітичного житла нема жодних підстав.²¹ Для обґрунтування наведених положень він використовує як результати останніх досліджень Куличівки, так й невідповідність між теоретичними викладками В. Савича та одержаними ним же практичними результатами.

1. Існують протиріччя між результатами палеонтологічних та малакологічних досліджень на пам'ятці. Серед остеологічних решток з верхньопалеолітичних поселень Куличівки найбільше кісток північного оленя, мамонта та коня – тварин пристосованих для проживання в умовах холодного клімату. Однак промивка відкладів у 1972 р. показала відсутність холодолюбних форм моллюсків. Теплолюбні моллюски не могли співіснувати з означеною фауною. А отже рештки холодолюбних тварин потрапили у ґрунт, що сформувався під час наступного потепління. Те ж саме, ймовірно відбулось і з архаїчними артефактами. Як вже згадувалось, сам В. Савич наголошував на типологічній подібності матеріалів І шару з крем'яним інвентарем більш ранніх поселень цієї пам'ятки.

2. Встановлено залежність між заляганням стерильного горизонту лесів, який розділяє І та ІІ шари та інтенсивністю скупчень знахідок у них: чим більша потужність лесу, тим менше матеріалів верхнього шару. Найбільша потужність останнього спостерігається у північній частині розкопу, де лесовий горизонт відсутній і навпаки, у південній частині пам'ятки, де стерильний шар суглинків становить більше 2 м, культурний шар І “зникає”. У прирізці 1998 р. слідів верхнього шару також не було виявлено.

3. Під час аналізу колекції шару І було виявлено типологічну мішанину з артефактів різних епох. Багато пізніших артефактів характерні для кременеобробних майстерень: торцеві нуклеуси для мікропластин, великі уламки сировини з негативами пробних знять. Вони могли потрапити до верхньопалеолітичних культурних шарів через дію ерозійних чинників. Наслідком цього стало проникнення у гомогенні колекції предметів іншої культурної традиції. Частина з них належить поселенням бронзової доби та ранньозалізного часу, які існували на цьому місці пізніше. Їх житлові та господарські об'єкти часто вклинювались у верхньопалеолітичні культурні горизонти, що привело до ще більшої мішанини.²²

А. Богуцький та О. Ситник висловлюють аналогічні застереження відносно однорідності інших верхньопалеолітичних шарів пам'ятки. Вони наголошують, що геологічні відклади, які містять третій та четвертий шари є у багатьох випадках (розкоп І) “перевідкладеними, дуже перемішаними по вертикалі та горизонталі... це в дійсності геологічні рівні перевідкла-

²¹ Ситник О. Палеолітична стоянка Кременець І (Куличівка): проблеми стратиграфії культурного шару І ... С. 40.

²² Ситник О. Палеолітична стоянка Кременець І... С. 39-42.

дення суглинисто-піщанистих поверхневих нашарувань на материнську породу дубнівського ґрунтоутворення”.²³ Дослідники припускають, що на пам’ятці міг бути присутній лише один верхньопалеолітичний шар, що сформувався на пам’ятці “у період дубнівського потепління (паудорф) і був частково розтягнутий по вертикалі у період континентальних змін на початку нової фази похолодання”.²⁴

Ґрунтовну реінтерпретацію матеріалів ІІІ-го шару Кременця І здійснили В. Степанчук та В. Коен. Дослідники опрацювали колекцію артефактів з розкопок В. Савича 1979 року, яка зберігається у Тернопільському краєзнавчому музеї. Застосувавши сучасні методи техніко-типологічного аналізу, вони приходять до висновків щодо культурної приналежності пам’ятки, які суттєво відрізняються від поглядів В. Савича.

Щоб проілюструвати ці відмінності, ми наведемо співставлення результатів досліджень В. Степанчука та В. Коена з інтерпретацією В. Савичем матеріалів ІІІ шару з розкопок 1983 р. Співставлення базується переважно на статті В. Степанчука та В. Коена “The Kremenecian, a middle to upper Paleolithic transitional industry in the Western Ukraine (Preliminary results of typological and technological reevaluation of the Kulychivka layer ІІІ industry)”²⁵ та звіту В. Савича “Про роботу Волино-Подільської верхньопалеолітичної експедиції за 1983 р.”²⁶ Ділянки 1979 та 1983 рр. межують одна з одною та мають подібну стратиграфію, тому таке порівняння буде коректним (Рис. 4). Співставлення дещо ускладнюється різними підходами до опису матеріалів у цих дослідників. В. Степанчук та В. Коен зосереджуються переважно на технологічному аспекті, тоді як В. Савич використовує загальний статистичний опис збірки. Тому ми залучимо до порівняння переважно ті групи та типи крем’яних артефактів, яким приділено увагу в обох дослідженнях.

Вихідні дані. У 1979 р. залишки третього шару були виявлені у центральній частині мису Куличівки, квадратах 0-Ч 4-17 розкопу ІІІ. На означеній ділянці знайдено 11198 крем’яних артефактів.²⁷ Збірка проаналізована В. Степанчуком та В. Коеном включає 6408.²⁸

²³ Богущкий А, Ситник О. Польові дослідження верхньопалеолітичної стоянки... С. 237.

²⁴ Там само.

²⁵ Stepanchuk V., Cohen V. The Kremenecian, a middle to upper Paleolithic transitional industry in the Western Ukraine (Preliminary results of typological and technological reevaluation of the Kulychivka layer ІІІ industry) // Prehistoire Europeene. 2000-2001. Vol. 16-17. P. 75-110.

²⁶ Савич В. П. Звіт про роботу Волино-Подільської експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР за 1983 р. // НА Інституту українознавства імені Івана Крип’якевича. Львів, 1984. 130 с.

²⁷ Савич В. П. Звіт про роботу Палеолітичного загону Волино-Подільської археологічної експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР у 1979 р... С. 4.

²⁸ Stepanchuk V., Cohen V. Late Middle and Early Upper Paleolithic Evidence... P. 77.

У 1983 р. дослідження III-го шару проводились на території розкопу IV (квадрати А-I 1-21). Загальна кількість виявлених крем'яних артефактів – 26 650²⁹ (Рис. 5).

Перед співставленням даних наведено ознаки, що є спільними для артефактів обох колекцій. Сировиною для них був високоякісний тонкокристалічний місцевий (“волинський”) кремій туронського ярусу. Колір кременю переважно чорний, зрідка зустрічається чорно-сірий смугастий та шоколадний. Базовою формою кременеобробки були жовноподібні та конкреційні утворення. Стан збереження кременів дуже добрий. Більшість з них має легкопатиновану поверхню (блакитна патина). Зустрічаються й зовсім непатиновані предмети.³⁰ Спільною рисою для обох колекцій буде, мабуть, визначене В. Степанчуком та В. Коеном співіснування методів м'якого та твердого відбійника,³¹ хоча у звіті В. Савича це питання не розглядається спеціально, лише стверджується наявність серії кам'яних відбійників.³² В. Степанчук та В. Коен також стверджують, що заготовкою, на виробництво якої спрямовувалась індустрія III-го шару Куличівки, була пластина, яка пізніше фрагментувалась для виготовлення знаряддя.³³ В. Савич про це не пише. Однак статистичний аналіз описаних у звіті за 1983 р. крем'яних артефактів III шару дозволяють нам вважати цю рису технологічного процесу спільною для обох колекцій. Зокрема, у якості заготовок пластини та фрагменти пластин становлять більшість у всіх широко репрезентованих групах знарядь окрім скребел та скобелів.

Опис колекції третього верхньопалеолітичного шару (розкопки 1979 р.) за В. Степанчуком та В. Коеном.

Пренуклеуси (0,2%)* є скоріше за все фрагментами випробуваної сировини.

Нуклеуси (1,8%) та нуклеподібні фрагменти (0,8%). Нуклеуси поділені на пласкі (46,3%) та об'ємні (53, 7%).

У першій групі 96% – нуклеуси левалуа з одною (29,2%) або двома (70,7%) площадками і одною робочою поверхнею. Схема розщеплення поздовжньо-зустрічна (у двоплощадкових) та паралельна (у одноплощадкових). Серед пласких нуклеусів також 2% – дископодібних доцентрових та 2% атипових левалуа класичних.

---

²⁹ Савич В.П. Звіт про роботу Волино-Подільської експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР за 1983 р... С. 5.

³⁰ Там само. С. 11.

³¹ Stepanchuk V., Cohen V. The Kremenecian ... P. 80.

³² Савич В.П. Звіт про роботу Волино-Подільської експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР за 1983 р... С. 30.

³³ Stepanchuk V., Cohen V. The Kremenecian ... P. 81.

* Курсивом відзначені відсотки від загального числа предметів у колекції.

В другій групі – призматичні паралельні (79,3%) та торцеві (20,7%) нуклеуси. Серед перших – 60,9% – одноплощадкові, 36,9% – двоплощадкові та 2,2% – трьохплощадкові. Матеріали другої групи не мають прямого аналогу в типології В. Савича.

Відзначається майже повна відсутність “виснажених” нуклеусів, які були б непридатні для подальшого використання.

Пластини (20,7%).

Відщепи луски та уламки (73,3%) (в роботі В. Степанчука та В. Коєна ці групи артефактів розділені, однак В. Савич з’єднує їх в межах категорії “відщепи та відходи”, і щоб співставлення було коректним ми включили їх до одної групи).

Відходи при виробництві знарядь. Сюди віднесено різцеві сколи (0,7%). Дослідники зазначають відсутність стандартних відходів ретушування, припускаючи, що це може бути частково пояснено умовами зберігання.

Знаряддя (2,5%). В комплексі знарядь переважають скребки (27,8%), ножі (17,8%), ретушовані сколи (16,3%) та виїмчасті знаряддя (13,1%). Менше вістер (9% – у В. Коєна та В. Степанчука ця група включає в себе вістря та вістря левалуа) різців (8,2%), тронкованих (4,1%) та комбінованих (3,3%) знарядь.

У серії скребоків виділено (в порядку зменшення кількості) кінцеві на відщеплах (33%), кінцеві на пластинах (28%), (під)округлі (6%) та подвійні (1%). Досить велика група нуклеоподібних скребоків (32%) не має аналогій серед типів, виділених В. Савичем. Можливо, це скребки на сколах, які у В. Савича згадуються побіжно: “скребки виготовлялись на відщеплах, пластинах і, рідше на сколах”.³⁴

У серії різців домінують кутові (40%). Також представлені двогранні різці (25%), поперечні багатofасеткові (25%) та різці на ретушованих зламах сколів (10%).

Висновки. Головною ознакою проаналізованого комплексу В. Степанчук та В. Коєн називають “співіснування середньопалеолітичного левалуазького... та верхньопалеолітичного... об’ємного способів розщеплення”, які не лише використовуються одночасно але й здійснюють взаємний вплив (включно до комбінації обох способів розщеплення на одному нуклеусі).³⁵ У такій взаємодії домінує верхньопалеолітичний компонент. Зокрема, у комплексі знарядь продуктами левалуазької техніки є тільки левалуазькі

³⁴ Савич В.П. Звіт про роботу Волино-Подільської експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР за 1983 р. ... С. 27.

³⁵ Stepanchuk V., Cohen V. The Kremenecian ... P. 84.

вістря³⁶. Окрему увагу дослідники приділяють оріньяцьким впливам. Визнаючи присутність останніх у збірках Куличівки, В. Степанчук та В. Коен вважають їх результатом культурної взаємодії між оріньяцькими та неоріньяцькими групами, наголошуючи, що індустрія Кременця I не демонструє тенденції до типових оріньяцьких (чи граветських) традицій.³⁷

Опис колекції третього верхньопалеолітичного шару (розкопки 1983 р.) за В. Савичем.

Пренуклеуси. (0,12%). До цієї групи можна віднести і нуклеуси первинної стадії розщеплення (0,09%).

Нуклеуси (0,9%) та *нуклеоподібні фрагменти* (1,5%) (Рис. 7). В. Савич виділяє 9 груп нуклеусів, які досить складно звести до двох, виділених у описі В. Степанчука та В. Коена. Зокрема і “пласкі” і “об’ємні” нуклеуси можуть зустрічатись у групі аморфних (46%). До пласких можна умовно віднести нуклеуси односторонні сплюснені короткі, односторонні односторонні та близькі до дископодібних (всього 35,5%, з них 10,7% – дископодібних), а до об’ємних – призматичні (з них 57,1% – односторонні та 42,9% – двосторонні), двосторонні односторонні підпризматичні та багатогранні неправильного огранення (всього 7,3%).

Пластини та фрагменти пластин (13,2%). В цій групі переважають фрагменти пластин (84,2%), тоді як цілі вироби складають лише 16,8%.

Відщепи та відходи (80,3%)

Відходи при виробництві знарядь Крім різцевих сколів (0,7%) В. Савич виділяє в цій групі ребристі сколи і їхні фрагменти (0,2%) та сколи ударних площин нуклеусів (0,1%). В. Степанчук та В. Коен не виділяють ці сколи в окрему групу, однак говорять про присутність останніх у дослідженій ними колекції.

Знаряддя (2,9%). Як і у випадку з нуклеусами, ми змушені час від часу штучно “змішувати”, чи “розділяти” групи знарядь, виділені В. Савичем, щоб зробити можливим порівняння з типами, виділеними В. Степанчуком та В. Коеном. Домінують ретушовані сколи, до яких ми включили пластини і фрагменти пластин з крайовою ретушшю або з частково ретушованим краєм та відщепи з крайовою ретушшю або частково ретушованим краєм (всього 42,8%) (Рис. 8, 8, 14-23, 25-28). Досить численні в колекції 1983 р. різці (16%) (Рис. 8, 1-7, 9-13, 24), виїмчасті знаряддя (скобелі та пластини і відщепи з бічними виїмками – усього 10,7%) (Рис. 8, 8, 14-23, 25-28; 11, 14, 22-33, 36-39) та скребки (7,5%) (Рис. 9; 10). Мало у збірці знарядь скреблоподібних знарядь (5,1%) (Рис. 12) та вістер (1,3%) (Рис. 11, 11-13,

---

³⁶ Stepanchuk V., Cohen V. The Kremenecian ... P. 78.

³⁷ Ibid. P. 87.

15-17, 34-35). Невелика група пластин з обламаним та навкіс ретушованим робочим краєм (Рис. 11, 1-6), очевидно зіставляється з визначеними В. Степанчуком та В. Коеном тронкованими знаряддями. Однак категорія тронкованих знарядь є, мабуть, ширшою і повинна була б охоплювати якусь частину групи ретушованих сколів. Тому визначити їхню точну кількість лише на підставі описів В. Савича неможливо. Комбіновані знаряддя вичлененні В. Степанчуком та В. Коеном в окремий тип у В. Савича, як видається, включені до інших груп. Зокрема 6,6% скребків (це близько 0,5% від загальної кількості знарядь) віднесено до комбінованих виробів – скребків-різців та скребків-проколок (Рис. 10, 4-6, 9, 20). Звертає на себе увагу факт, що у В. Савича не виділено окремий тип ножів, тоді як В. Степанчук та В. Коен називають цей тип знарядь одним з найчисельніших (можливо, ножі у колекції 1983 р. “розчинені” у групі ретушованих сколів).

У серії різців найбільше кутових (86%). Значно менше бічних (11%) (Рис. 11, 1-7, 9, 12-13, 24) та серединних (2,3%) (Рис. 2, 10-11). Зіставляти ці групи з типами визначеними В. Степанчуком та В. Коеном можна лише для виявлення загальних тенденцій.

Аналізуючи серію скребків, В. Савич головним критерієм поділу зробив форму робочого краю виробів, тому для співставлення нам знов доведеться вдатись до “перегрупування” виділених ним типів. Домінуючі скребки з заокругленим робочим краєм (38%) (Рис. 9, 1-14; 10, 1, 13-15), ймовірно, зіставляються з підокруглими за В. Степанчуком та В. Коеном. Серед скребків з скошеним боком (лівим або правим), прямим робочим краєм та нерегулярних скребків (усього 33,2%) (Рис. 9, 15-21; 10, 2-3, 12, 16-19, 21), умовно віднесених нами до “кінцевих” за В. Степанчуком та В. Коеном, більшість виготовлена на фрагментах пластин і лише деякі – на відщепках або сколах. В. Савич також говорить про фрагменти скребків (13,3%), однак не повідомляє – скребкам якого типу (типів) належать ці фрагменти.

Окремо зупинимось на групі скреблоподібних знарядь. Матеріалом для їх виготовлення служили масивні пластини та сколи. Робочий край знарядь був прямим чи “дугастим”, ретуш – переважно скошеною, високою або низькою³⁸ (Рис. 12). Означені вироби становлять досить велику частку у збірці 1983 р., однак повністю відсутні у колекції 1979 р. опрацьованій В. Степанчуком та В. Коеном. Не згадують про такі знаряддя й інші дослідники матеріалів Кременця I (Л. Меньєн та ін. (див. нижче)). Ці вироби є доволі специфічним явищем в каменеобробній індустрії III-го шару Куличівки. Визначення статусу цієї групи знарядь серед матеріалів пам’ятки

³⁸ Савич В.П. Звіт про роботу Волино-Подільської експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР за 1983 р... С. 32-33.

може мати велике значення для виявлення культурних аналогій, а отже потребуватиме особливої уваги при подальших дослідженнях.

Висновки. У звіті В. Савича нема окремого пункту, присвяченого аналізу технології каменеобробки, тому його точку зору можна встановити лише на основі окремих зауважень. У своїх публікаціях дослідник характеризує її як техніку раннього періоду пізнього палеоліту з пережитками середньо-палеолітичних, пізньомустьєрських традицій³⁹. Ці пережитки він вбачає:

- в наявності серед нуклеусів матеріалів пізньомустьєрської пори левалуазького типу (одноплщинних нуклеусів зі скошеною ударною площадкою та поперечною підтискою на протилежному до ограненого боку та дископодібних);⁴⁰

- в присутності у збірці виробів з пізньомустьєрською підправкою.⁴¹

У кінці 1990-х - на початку 2000-х рр. Куличівка потрапила до числа пам'яток, які досліджувались у рамках міжнародної дослідницької програми – проекту INTAS, метою якого було вивчення середнього палеоліту Прикарпаття та Поділля. Зокрема, збірки III-го та IV-го шарів Кременця I були проаналізовані групою вчених, які працювали у рамках цього проекту – Л. Мен'єн, Ж.-М. Женестом, Л. Кулаковською та О. Ситником (далі Л. Мен'єн та ін.). Головну свою увагу дослідники зосередили на матеріалах, які походили з ділянок розкопів В. Савича, де між культурними шарами III та IV був стерильний прошарок.⁴² Результати досліджень технологічних особливостей індустрії вказаних шарів знайшли відображення у наступних висновках (за статтею “Koulichivka and its place in the Middle-Upper Paleolithic transition in Eastern Europe”):

- метою chaîne opératoire є виготовлення трикутних заготовок, переважно витягнутих вістер та пластин.⁴³ Треба відзначити, що в інших розглянутих аналізах технологій (В. Степанчук та В. Коен, В. Савич) основною заготовкою вважалась пластина (див. вище);

- переважає зустрічне розколювання;⁴⁴

- використовується лише метод твердого відбійника⁴⁵ (В. Степанчук та В. Коен говорять про існування методів твердого та м'якого відбійників (див. вище);

---

³⁹ Савич В.П. Підсумки досліджень пізньопалеолітичних поселень Куличівки ... С. 25.

⁴⁰ Савич В.П. Звіт про роботу Волино-Подільської експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР за 1983 р... С. 13-14.

⁴¹ Там само. С. 18-19.

⁴² Meignen L., Geneste J.M., Koulakovskaia L., Sytnik O. Koulichivka and its place in the Middle-Upper Paleolithic transition in Eastern Europe // The early Upper Paleolithic beyond Western Europe. Berkeley, Los Angeles, London, 2004. P. 55.

⁴³ Ibid.

⁴⁴ Ibid.

⁴⁵ Ibid.

- існує три основних типи нуклеусів, які мають проміжні форми:

1. Пласкі – найчисленніша група. Сколи знімались з ширшої грані ядрища. Переважна більшість нуклеусів мають дві площадки, сколювання рекурентне. Ядрища оброблялось методом левалуа, а кінцевим продуктом було левалуазьке вістря;

2. Подібні до перших. Головна особливість нуклеусів цієї групи в тому, що для зняття сколів на них використовувалась разом з ширшою гранню і вужча частина. У більшості випадків саме вужча сторона використовувалась першою. Кінцевим продуктом були заготовки для вістер та пластини;

3. Нуклеуси верхньопалеолітичного типу. Більшість ядрищ мають дві площадки;⁴⁶

- відсутність складанок нуклеусів не дозволяє визначити, як відбувалось співіснування левалуазької та пізньопалеолітичної технік сколювання – чи застосовувались обидва методи при використанні одного нуклеуса, чи методика обиралась залежно від кінцевого продукту, який хотіли одержати з того чи іншого нуклеуса;⁴⁷

- кількість ретушованих знарядь незначна. Серед останніх переважають кінцеві скребки. Високих скребків оріньяцького типу не виявлено.⁴⁸

На основі цих ознак дослідники приходять до висновків, що збірка нижнього шару Куличівки поєднує риси середньопалеолітичної та верхньопалеолітичної технік обробки кременю. Серед знарядь домінують верхньопалеолітичні зразки, однак форми типові для оріньяку відсутні.⁴⁹

Таким чином, пам'ятка у наш час привертає увагу дослідників палеоліту насамперед у зв'язку з кількома принциповими питаннями, які залишилися невирішеними.

Найголовніше з них – проблема стратиграфії, яка є відправною точкою інших суперечностей. Вже В. Савич неоднозначно трактував виявлені ним культурні шари. Це ілюструє описана вище проблема четвертого шару. Треба додати, що локалізувавши цей шар у звіті за 1984-85 рр. у “нижній частині пачки смугастих світло-коричневих та темно-коричневих суглинків з тонкими нерівними, хвилястими смужками світло-сірого і червоного піску на глибині 2,73-2,90 м., яку підстеляв шар твердої окальцінованої темно-коричневої глини з численними тріщинами та світлими запли-

⁴⁶ Meignen L., Geneste J.M., Koulakovskaia L., Sytnik O. Koulichivka and its place in the Middle-Upper Paleolithic P. 55-58.

⁴⁷ Ibid. P. 58.

⁴⁸ Ibid. P. 58-59.

⁴⁹ Ibid. P. 59.

вами”⁵⁰ В. Савич у 1988 р. аналогічно описує розташування III-го шару⁵¹ (Рис. 6). Можливо дослідник дійшов висновку, що III та IV шари становлять насправді єдиний культурний шар, “розтягнутий” в процесі ґрунтоутворення. Опосередкованим підтвердженням цього припущення може бути те, що В. Савич, відкривши IV шар у 1984-1985 рр., жодного разу не згадав про нього у своїх публікаціях присвячених Кременцю I. Це відзначає О. Ситник.⁵²

Також показовою є неузгодженість у трактуванні В. Савичем та І. Івановою ґрунтового горизонту, який містив I верхньопалеолітичний шар. Дослідниця вважає, що цей ґрунт пов’язаний з інтерстадіалом пізньольодовикового часу – алерьодом (датується 11500-12000 р.). Таке твердження суперечить висновкам В. Савича, якій зіставляє комплекс знахідок з означеного ґрунтового горизонту з шаром 7 Молодова V, який має надійну радіовуглецеву дату 23 000 р. тому. На цю неузгодженість звернув увагу О. Ситник.⁵³ Він припускав що давніші артефакти потрапили у пізніший ґрунт під впливом ерозійних чинників.⁵⁴ Дослідник також вказав на неправомірність співставлення голоценового чи фінальноплейстоценового культурного шару I Куличівки з плейстоценовим шаром Молодова V.⁵⁵

Дотичною є проблема достовірності житлово-побутових комплексів, виділених В. Савичем на верхньопалеолітичних поселеннях Куличівки. Дослідник фіксує їх за скупченнями артефактів, обкладкою (переважно з кам’яних плиток) та заглибленнями у ґрунті.⁵⁶ Але, як вже згадувалось вище, формування ґрунтових горизонтів, які містили культурні шари, мало складний характер. Воно включало в себе постійний змив та змішання порід та артефактів. В результаті природні заглиблення могли накопичувати кам’яні вироби та трактуватись згодом як “житла”. Що ж до плиток, які оконтурювали “споруди”, їхнє розташування часто є нерегулярним, залягання – спорадичним. На жаль, при огляді звітів В.П. Савича поки що не вдалося виявити фотографій, на яких було б повністю видно хоча б одне верхньопалеолітичне житло (на фото зафіксовано лише окремі фрагменти обкладок та плям).

---

⁵⁰ Савич В.П. Звіт про роботу Волино-Подільської експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР 1984-1985 роки... С. 6.

⁵¹ Савич В.П. Звіт про роботу Волино-Подільської експедиції ІСН АН УРСР у 1988 р. // НА Інституту українознавства імені Івана Крип’якевича. Львів, 1989. С. 5-6.

⁵² Ситник О.С. Володимир Савич – дослідник палеоліту Куличівки // Постаті української археології. МДАПВ. Львів, 1998. Вип. 7. С. 29.

⁵³ Ситник О. Палеолітична стоянка Кременець I... С. 39.

⁵⁴ Там само. С. 41-42.

⁵⁵ Ситник О. Палеолітична стоянка Кременець I... С. 39.

⁵⁶ Савич В.П. Позднепалеолитические поселения на горе Куличивка ... С. 42-43.

Не визначеною лишається культурна приналежність пам'ятки. Головна увага при розгляді цієї проблеми зосереджена на комплексах крем'яних артефактів. Однак її вирішення ускладнюють два фактори. Перший – вже згадане вище змішання культурних шарів. Другий – близькість до стоянки покладів якісної крем'яної сировини. Тому до Кременця I важко застосувати загально прийняті критерії аналізу пам'яток. Майстрам поселень на Куличівці не потрібно було економити кремій, що зумовило екстенсивне продукування з великою кількістю нетипових, бракованих та незакінчених виробів. Надлишок сировини міг бути чинником тривалого збереження архаїчних рис у технології, оскільки прогресивні, більш економні методи використання сировини були зайві.

Перші дослідники Куличівки (О.Цинкаловський, М. Рудинський) відносили цю пам'ятку до ранньої фази пізнього палеоліту.⁵⁷

В. Савич розглядав її як комплекс поселень, які послідовно змінювали одне одного у період початкового-фінального етапів ранньої фази пізнього палеоліту.⁵⁸ В цьому плані він особливо виділяє нижні верхньопалеолітичні шари, які “є унікальними (оскільки) дають ... матеріали для висвітлення генетичних зв'язків пізнього палеоліту з пізньомустьєрським періодом”.⁵⁹ Він також наголошував на тісному зв'язку між матеріалами Куличівки та комплексами Подністров'я і висловлював думку про існування єдиного, генетично пов'язаного Волино-Прикарпатського палеолітичного регіону.⁶⁰

Ще на початку 90-х років ХХ ст. Ю. Демиденко та В. Усік відносили Куличівку до I стадії початкового етапу пізнього палеоліту, а в технологічному аспекті до біпоздовжнього вістрійного пластинчатого левалуа. До останньої категорії дослідники включали також матеріали Брно-Богуніце, Странської скали III та IIIa та Бокер Такгіт (шари 1-3). Однак Ю. Демиденко та В. Усік не говорять про культурну спорідненість індустрій “богунісьєну” та Кременця I. Дослідники припускають культурний зв'язок біпоздовжнього вістрійного пластинчатого левалуа Куличівки з левалуа-мустьєрськими індустріями Молодого I та V.⁶¹

⁵⁷ Sunkalowski A. Materjały do pradziejow ... S. 12; Рудинський М.Я. Дубно-Кременецька палеолітична експедиція ... С. 143.

⁵⁸ Богущкий А.Б., Савич В.П., Татаринів К.А. Природа и развитие первобытного общества... С. 145; Савич В.П. Поздний палеолит Волини // Археология Прикарпатья, Волини и Закарпатья (Каменный век). Київ, 1987. С.51-54; Савич В.П. Підсумки досліджень пізньопалеолітичних поселень Куличівки ... С. 25-30.

⁵⁹ Савич В.П. Підсумки досліджень пізньопалеолітичних поселень Куличівки .. С. 22.

⁶⁰ Савич В.П. Поздний палеолит Волини... С. 54-56; Савич В.П. Підсумки досліджень пізньопалеолітичних поселень Куличівки ... С. 31.

⁶¹ Демиденко Ю.Э., Усік В.И. Техника леваллуа в позднем палеолите // Проблемы первобытной археологии Северного Причерноморья (к 100-летию основания Херсонского музея древностей). Тезисы докладов юбилейной конференции. Херсон, 1990. Ч. 1. С. 5.

О. Ситник трактує матеріали Кременця I як індустрію ранньої стадії пізнього палеоліту (стрільчасте постлевалуа), яка проявляється “як відголосок (затухання) типового левалуа”.⁶² Характерними для означеної традиції названо такі ознаки (за статтею “Шлях розвитку леваллуазьких індустрій в Україні”):

- більшість знарядь виготовлені на пластинчастих заготовок призматичного вигляду;
- домінуючою технікою є розвинене призматичне розщеплення;
- традиції левалуа виражаються лише у серії класичних трикутних видовжених вістер, продукованих ускладненою паралельною технікою.

На території України матеріали з подібними характеристиками, на думку дослідника, є у збірці Радомишля.⁶³

М. Анікович, розділяючи верхньопалеолітичні пам’ятки Східної Європи за шляхами розвитку, поміщує Куличівку до групи оріньякоїдних індустрій.⁶⁴ Оріньякоїдність, за цим дослідником, передбачає наявність у збірці крем’яних матеріалів наступних рис (подається за статтею М.Аніковича “Основные принципы хронологии и периодизации верхнего палеолита Европы”).

1. Пластинчата техніка первинного розколювання, спрямована на одержання великих масивних пластин.

2. Мікропластини, якщо вони є, звичайно, аморфні, часто наближені до лусок, виконані дрібною крайовою ретушшю, часто протилежною (“пластинки дюфур”).

3. Характерна інтенсивна крайова ретуш, яка далеко заходить на поверхню заготовки; пласка ретуш зустрічається рідко, або зовсім відсутня.

4. Набір знарядь характеризується формами, утвореними інтенсивною крайовою ретушшю високих пластин: оріньяцькі пластини, скребки та вістря на них. З ними співіснують різні форми коротких високих скребків.

5. Розвинена техніка різцевого сколу. Серед різців найчастіше зустрічаються серединні багатофасеткові.⁶⁵

Деякі з цих ознак М. Анікович називає спільними для усіх верхньопалеолітичних шарів Куличівки. Насамперед – домінування у якості “ідеальної заготовки” великих масивних пластин та застосування крутої оріньяць-

---

⁶² Ситник О.С. Шлях розвитку леваллуазьких індустрій в Україні // Археологический альманах. Донецк: Донецкий областной краеведческий музей, 1996. № 5. С. 81.

⁶³ Там само. С. 77, 81.

⁶⁴ Аникович М.В. Ранняя пора верхнего палеолита Восточной Европы // Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора исторических наук. Санкт-Петербург, 1991. С. 22; Аникович М.В. Основные принципы хронологии и периодизации верхнего палеолита Европы // Археологические вести. Санкт-Петербург, 1994. № 3. С. 151. Рис. 2.

⁶⁵ Аникович М.В. Основные принципы хронологии... С. 150.

кої ретуші⁶⁶. Хронологічно та технологічно близькими до індустрії Кременця I дослідник вважає матеріали верхньопалеолітичних стоянок Радомишль та Жорнів (I шар) у Волино-Подільському регіоні та III шару стоянки Костьонки I.⁶⁷ При цьому він не погоджується з думкою В. Савича про подібність матеріалів Куличівки до колекцій граветських пам'яток Середнього Подністров'я (слово "граветських" тут використане дещо умовно, оскільки в працях В. Савича поняття "гравет" не вживається). Попри те, що дослідник вважає оріньякоїдний характер куличівських індустрій безсумнівним, він наголошує на необхідності детального аналізу колекцій для визначення їхньої культурної приналежності, оскільки "колекція потрібним чином не проаналізована та не опублікована".⁶⁸

В. Степанчук та В. Коен відносять індустрію нижнього шару Кременця I до перехідних (між середнім та верхнім палеолітом).⁶⁹ Вони наголошують, що вказану індустрію не можна відносити до оріньяцьких, оскільки жодна з останніх "...не має ознак ні левалуазької технології, ні особливої технології, яка поєднувала б левалуазьке та призматичне розщеплення".⁷⁰ Дослідники також зазначають, що в опрацьованій ними колекції матеріалів (вищезгадана збірка 1979 р.) повністю відсутні типові граветські форми,⁷¹ цим, очевидно, висловлюючи незгоду з думкою В. Савича про культурну близькість матеріалів Куличівки з матеріалами раннього гравету Середнього Подністров'я. Дослідники говорять про оригінальність та неповторність індустрії Куличівки на фоні синхронних стоянок Східної Європи та пропонують виділити її як окрему "кременецьку індустрію" – "Kremencecian".⁷² Її специфікою є "органічне переплетення двох різних технологій розщеплення – "середньопалеолітичної" левалуазької рекурентної та "верхньопалеолітичної" призматичної".⁷³ Аналогії кременецькій індустрії дослідники вбачають в богуніцьких комплексах Центральної Європи,⁷⁴ хоча й вказують на певні відмінності між матеріалами Куличівки та словацьких і моравських стоянок індустрії "богунісьєн". Вона виражена, зокрема:

⁶⁶ Аникович М.В. Ранняя пора верхнего палеолита ... С. 22.

⁶⁷ Аникович М.В. Основные принципы хронологии... С. 151. Рис. 2.

⁶⁸ Аникович М.В. Ранняя пора верхнего палеолита ... С. 21-22.

⁶⁹ Stepanchuk V., Cohen V. Late Middle and Early Upper Paleolithic Evidence... P. 85.

⁷⁰ Коен В.Ю., Степанчук В.М. Переход от среднего к верхнему палеолиту в Восточной Европе: проблемы таксономии и хроностратиграфии // *Vita antiqua*. Київ, 2001. № 3-4. С. 91.

⁷¹ Там само.

⁷² Stepanchuk V., Cohen V. Late Middle and Early Upper Paleolithic Evidence... P. 85.

⁷³ Коен В.Ю., Степанчук В.М. Переход от среднего к верхнему палеолиту... С. 90.

⁷⁴ Stepanchuk V., Cohen V. Late Middle and Early Upper Paleolithic Evidence from the East European Plain and Caucasus: A New Look at Variability, Interactions, And Transitions // *Journal of World Prehistory*. 1999. Vol. 13. № 3. P. 293; Коен В.Ю., Степанчук В.М. Переход от среднего к верхнему палеолиту... С. 91

- у частковому неспівпадінні домінуючих груп нуклеусів (в богуніцьких комплексах багато радіальних нуклеусів мустьє, а у збірці Куличівки переважають левалуазькі ядрища зустрічного зняття);

- у неоднаковій частці низки знарядь у комплексах (наприклад богуніцькі комплекси містять досить великий, порівняно з матеріалами Куличівки, відсоток скребел (21,6 проти 2,6), в свою чергу серед знарядь “кременецької” індустрії індекс вістер вище ніж в богуніцькій індустрії (8,5 проти 3,5);

- у більшій гетерогенності богуніцької індустрії (в ній присутні крім оріньяцьких селетські компоненти).⁷⁵

Виходячи з того, що найбільш пізні пам'ятки “богунісьєну” у Моравії та Словаччині старші від поселення III-го пізньопалеолітичного шару Кременця I принаймні на 5 тис. р., В. Степанчук та В. Коен висловили припущення, що Куличівку можна розглядати як “завершальні стадії богуніцького або пост-богуніцького розвитку”. Виявлення слідів присутності богуніцької індустрії у східній Словаччині (місцезнаходження Нижній Грабовець) дозволило дослідникам говорити про просування богуніцького населення з його моравсько-силезьких центрів на схід. Індустрія Куличівки, таким чином, є результатом цього просування, а її відмінності від базової індустрії – результатом адаптації до нового довкілля, що тим не менш дозволяють трактувати матеріали Кременця I як окрему індустрію.⁷⁶

Технологічно та типологічно близькими до збірок Куличівки дослідники вважають також матеріали, які походять з Балкан (IV шар сектора TD-II печери Темната в Північній Болгарії), Близького Сходу (комплекси Еміран, зокрема нижні шари стоянки Бокер-Тактіт у пустелі Негев) та Алтаю – пам'ятки кара-бомівського варіанту алтайського мустьє. Всі означені індустрії, разом з Кременцем I включені В. Степанчуком та В. Коеном до технокомплексу левалуа-мустьє традиції Табун D⁷⁷.

Л. Меньєн, Ж.-М. Женест, Л. Кулаковська та О. Ситник відносять індустрію III-го шару Кременця I до перехідних, які генетично виростають з технологічних традицій левалуа.. Як аналогія для неї розглядається моравське “богунісьєн”⁷⁸.

---

⁷⁴ Stepanchuk V., Cohen V. Late Middle and Early Upper Paleolithic Evidence from the East European Plain and Caucasus: A New Look at Variability, Interactions, And Transitions // Journal of World Prehistory. 1999. Vol. 13. № 3. P. 293; Коен В.Ю., Степанчук В.М. Переход от среднего к верхнему палеолиту... С. 91

⁷⁵ Коен В.Ю., Степанчук В.М. Переход от среднего к верхнему палеолиту... С. 92-93.

⁷⁶ Коен В.Ю., Степанчук В.М. Переход от среднего к верхнему палеолиту... С. 92.

⁷⁷ Там само. С. 92-93.

⁷⁸ Geneste G.-M., Meignen L., Plisson H., Koulakovskaya L., Sytnik O. L'industrie lithique des niveaux inférieurs de Koulytchivka (Kremieniec) Ukraine // Современные экспериментально-трассологические и технико-технологические разработки в археологии. Первые семенов-

Дослідники розглядають припущення Свободи та Скрдли про західно-українське коріння богуніцької технології (а саме – левалуазькі індустрії Молодового V). Як зазначають Л. Меньєн та ін., у контексті цієї гіпотези Куличівку можна розглядати як “зв’язуючу ланку між молодовським мустье та моравським богунісьєн”.⁷⁹ Дослідники одразу ж вказують, що таке трактування вступає у протиріччя з хронологією. Третій шар Кременця I з датою у 31 тис. р. надто молодий, щоб бути такою ланкою (“богунісьєн” датують 43-38 тис. р. тому). Але Л. Меньєн та ін. висловлюють сумнів у коректності дати, про яку писав В. Савич, вказуючи, що точне місце розкопу, з якого був відібраний зразок для датування, не вказане В. Савичем ні у його публікаціях, ні в звітах. Л. Меньєн та ін. вважають за потрібне провести на пам’ятці нові дослідження, щоб здобути матеріал для повторного датування.⁸⁰

Розглядаючи індустрії, які вважаються аналогічними до богуніцької (і, відповідно – до індустрії III-го шару Кременця), дослідники звертають увагу на відмінності між збірками III-го шару Кременця I та колекції I шару Бокер-Тактіт. Остання, на їхню думку, в порівнянні з матеріалами Куличівки демонструє більш розвинені верхньопалеолітичні тенденції, тоді як у колекціях Кременця I сильніше відчутний середньопалеолітичний компонент.⁸¹

З 60-тих років минулого століття у науковому обігу побутує створене М.І. Островським та Г.П. Григор’євим поняття липської культури, як самобутнього культурного феномену доби верхнього палеоліту. Спочатку визначення “липська локальна культура” стосувалось лише матеріалів стоянок Майдан, Липа та Мирогоща у Дубнівському районі Рівненської області. В опублікованій у 1968 р. монографії Г. Григор’єва “Начало верхнего палеолита и происхождение Homo sapiens” при визначенні “липської культури” увага зосереджувалась на матеріалах розкопаної В. Савичем пам’ятки Липа VI. В цій праці було подано основні риси липської культури:

- присутність у великій кількості клиноподібних сплюснених нуклеусів для зняття мікропластинок з торцевої сторони (т.зв. липські), частка призматичних ядрищ незначна;

- багато пренуклеусів;

- основними заготовками є крупні правильно огранені пластини;

ские чтения. Тезисы докладов международной научной конференции, посвященной 100-летию со дня рождения Сергея Аристарховича Семенова. Санкт-Петербург, 1999. С. 154; Meignen L., Geneste J.M., Koulakovskaia L., Sytnik O. Koulichivka and its place in the Middle-Upper Paleolithic P. 61.

⁷⁹ Meignen L., Geneste J.M., Koulakovskaia L., Sytnik O. Koulichivka and its place in the Middle-Upper Paleolithic P. 63.

⁸⁰ Ibid.

⁸¹ Ibid P. 62-63.

- скребки різних типів з домінуванням серед них звичайних скребків на пластинах середньої величини;
- різці також різнотипні: серединні, на куті зламаної пластини, косота поперечноретушовані;
- є вироби з подвійними виїмками або з поперечною ретушшю (переважно пластини, хоч зустрічаються і крупні відщепи);
- зустрічаються нуклеподібні скребки високої форми;
- багато пластин з скошеним краєм, інколи в них ретушований другий поздовжній край;
- наявні проколки на масивних відщепках з коротким трикутним жальцем;
- представлені масивні відщепи та пластини з ретушшю чи ретушовані вістря;
- пластини з притупленим краєм є лише у фрагментах;
- наявні скребла з грубою, легко притуплюючою край ретушшю.

З того часу терміном “липська культура” окреслювалось певне оригінальне явище у верхньому палеоліті Волині. Згодом до неї було включено два нижніх шари Куличівки (А. Рогачов та М. Анікович “Палеоліт СРСР”). Однак ставлення до цього феномену серед палеолітознавців є неоднозначним. Зокрема, В. Савич, не визнавав липської культури. Він писав, що результати проведених ним польових досліджень Кременця І не підтверджують гіпотези про існування липської культури пізнього палеоліту.⁸² Однак потрібно відзначити, що В. Савич, по-перше, взагалі не визнавав існування археологічних культур, як таких, та, по-друге, ніколи не проводив спеціального аналізу для виявлення наявності, чи відсутності, рис липської культури у матеріалах Куличівки. О. Ситник порівнюючи “липські” збірки з матеріалами Кременця І приходять до висновку, що вони представляють різні локальні варіанти культури верхнього палеоліту Волині: куличівську культуру раннього етапу пізнього палеоліту та липську культуру пізнього етапу палеолітичного віку.⁸³

Висловлюючи досить відмінні погляди на питання культурно-хронологічної ідентифікації матеріалів верхньопалеолітичних поселень Кременця І, більшість згаданих вище дослідників сходяться в одному – на сучасному етапі досліджень вже не можна покладатись виключно на культурно-

---

⁸² Савич В.П. Позднепалеолитические поселения на горе Куличивка ... С. 51; Савич В.П. Пізньопалеолітичне населення ... С. 36; Савич В.П. Поздний палеоліт Волині... С. 56; Савич В.П. Підсумки досліджень пізньопалеолітичних поселень Куличівка ... С. 31.

⁸³ Ситник О. До питання про “липську палеолітичну культуру” на Волині // Минуле і сучасне Волині: Олександр Цинкаловський і край. Матеріали ІХ наукової Історико-краєзнавчої конференції 20-23 січня 1998 року. Луцьк, 1998. С. 192-196.

хронологічні висновки В. Савича. Вирішення існуючих проблем потребує опрацювання колекції верхньопалеолітичних артефактів із застосуванням новітніх техніко-типологічних розробок; проведення нових розкопок та геологічних зачисток на пам'ятці; застосування методів природничих наук для відтворення палеоекологічних умов існування давніх поселень.

Ruslan KOROPETSKIY

THE UPPER PALEOLITHIC SITE KREMENETS I (KULYCHIVKA). PROBLEMS OF DISTINCTION AND INTERPRETATION OF CULTURAL LAYERS

The paper is dedicated to the history of investigations of Upper Paleolithic site Kremenets I (Kulychivka). Up-to-date condition of research of the actual problems of it's cultural - chronological interpretation is elucidated. The data about the results of the investigations of Kulychivka, which were not published earlier, are offered. The different approaches to the interpretation of materials of the site are compared. The research of some aspects of the stratigraphy and the planigraphy of the cultural layer III (first of all, from the surfaces were excavated in 1983) were carried out.

Kulychivka it a multi-layered site (two layers belong to the Period of Paleo-Metals and four – to Upper Paleolithic). It is situated close to Kremenets city (Terнопil' region), in the northern part of Kremenician Mountains, on the border between Podilia and Male Polisia. The site was discovered in 1937. The stationary investigations of Kremenets I continued from 1968 to 1989. They were carried out by V. Savych. He also made the first generalizations about cultural-chronological position of the site. The researcher considered Kulychivka an integral part of Volhynian – Sub-Carpathian Paleolithic Region. V. Savych dated back the site to the period of initial, transitional – late stages of the early phase of Upper Paleolithic. But on the beginning of 1990-s re-interpretation of the materials of the site were started.

The investigations of Kremenets I is complicated by complex stratigraphical situation. Some investigators suppose that on some units of V. Savich's excavation cultural layers is confused.

According to the most popular point of view to the problem of cultural identification of the lower (III) layer of the site, it belongs to "Bohunician" (the transitional industry, that was distinguished on the basis of Upper Paleolithic sites of Moravia and adjacent regions: Bohunice, Strónskõ Skõla). However, discussion about the chronological position of Kulychivka in the complex of Bogunician industries is still exists. The hypothesis, according to which Kremenets I belongs to Aurignacian Route

of Development is less popular. Peculiarities of the materials of the site allow some archeologists to tell about relative cultural particularity of Kulychivka as either particular industry (so-called Kremenician) or a phenomenon of local culture.

Solution of these problems requires new archeological and geological research of the site.

Key words: Upper Paleolithic, Kremenets, Kulychivka, V. Savych, Bohunician, cultural layer.

Стаття надійшла до редколегії 11.05.2004

Прийнята до друку 03.09.2004

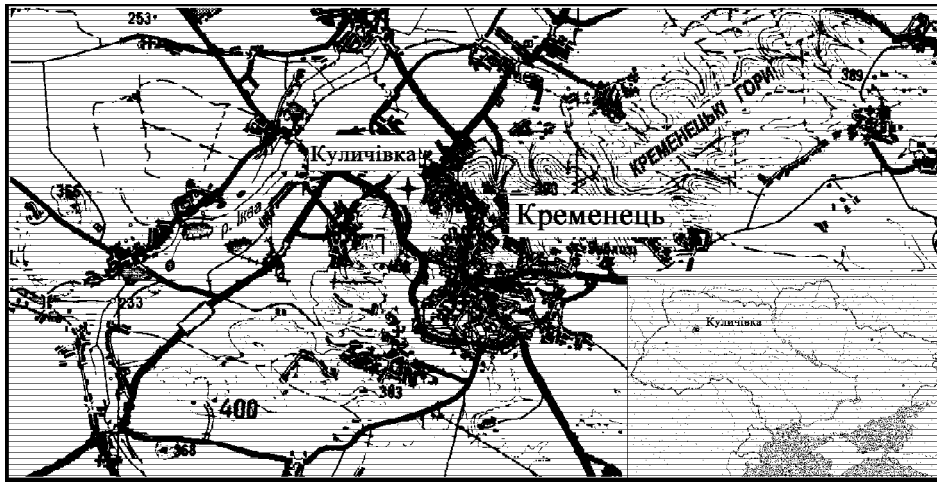

Рис. 1. Кременець I (Куличівка). Місце розташування пам'ятки.

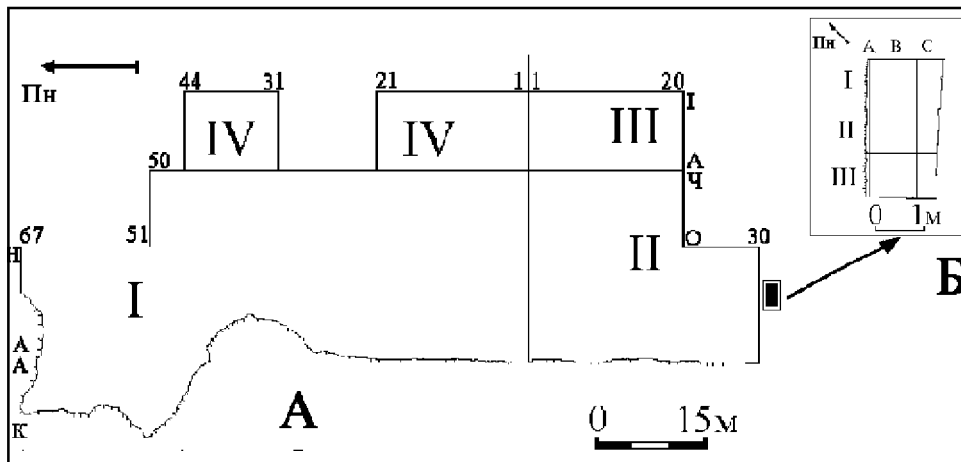

Рис. 2. Кременець I (Куличівка). Зведений план розкопів (1968-1998). Розміщення північної ділянки розкопу IV (кв. А/І – 31/44) подається вперше: А) Зведений план ділянок розкопів В. Савича, на яких велись дослідження верхньопалеолітичні поселення (розкопки 1968-1988 рр.) (за: Савич, 1981, с. 45, рис. I; з змінами і доповненнями.). Цифри (I-IV) - номери розкопів. Літери (А, К, Н, Ч) та цифри (1, 20, 21, 30, 31, 44, 50, 51, 67) - позначення квадратів (наведено лише номери крайніх квадратів різних ділянок розкопів); Б) План південної прирізки (1998 р.) (за: Ситник, 1999, рис. 80). Розташування прирізки відносно південної стінки розкопу II вказане умовно, оскільки станом на 1998 р. розкоп В. Савича був повністю знівельований ерозійними процесами, що зробило неможливою точну прив'язку.

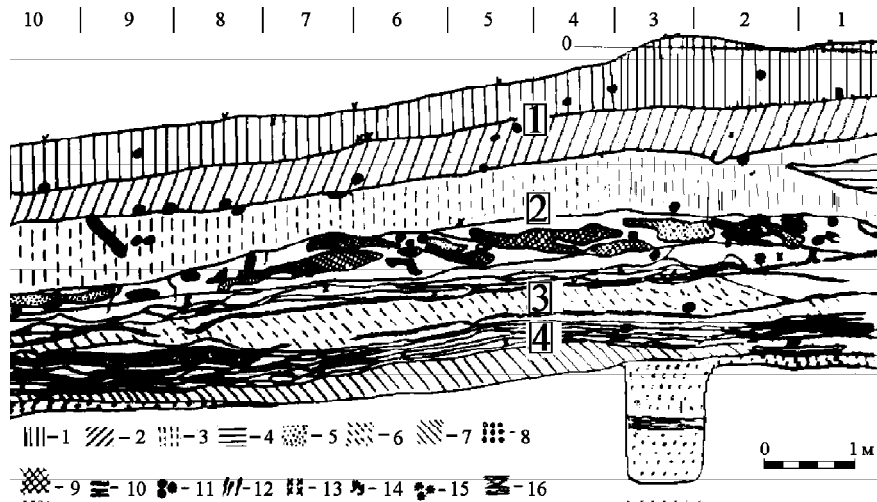

Рис. 3. Кременець I (Куличівка). Розкоп IV (дослідження 1984 р.). Розріз східної стінки розкопу. Фрагмент. Єдиний у В.П. Савича стратиграфічний розріз, який демонструє розташування усіх чотирьох верхньопалеолітичних культурних шарів. Цифрами 1-4 (у відповідності до номерів культурних шарів) позначено геологічні горизонти, з якими пов'язані залишки пізньопалеолітичних поселень. 1 – сірий підзолистий ґрунт (культурний шар поселення комарівської культури та культури скіфського часу) - 0 – 0,6 м; 2 – темно-коричневі грудкуваті суглинки бурокаштанового забарвлення (пізньопалеолітичне поселення культурного шару I) – 0,6 – 1 м; 3 - світло-коричневі суглинки жовтуватого забарвлення (пізньопалеолітичне поселення культурного шару II) – 1 – 2 м; 4 – лінза сірої глини; 5 – темно-коричневий смугастий пісок – 2,68 – 3, 05 м; 6 – залишки темно-коричневого викопного ґрунту паудорфського віку (пізньопалеолітичне поселення культурного шару III) - 2 – 2,68 м; 7 – темно-коричнева смугаста глина з світло-коричневими і темно-коричневими прошарками; 8 – сіра, тверда окальцінована глина; 9 – лінзи світло-сірого піску; 10 – чорна смуга завтовшки 5-8 см; 11 – кротовини; 12 – мерзлотні тріщини із світлими запливами; 13 – крем'яні знахідки; 14 – вуглики перепаленого дерева та кісток; 15 – грудки різнокольорової вохри; 16 – пачка смугастих суглинків з лінзами і прошарками світлосірого і червоного піску (за: В. Савич, 1986, с. 144, рис. I).

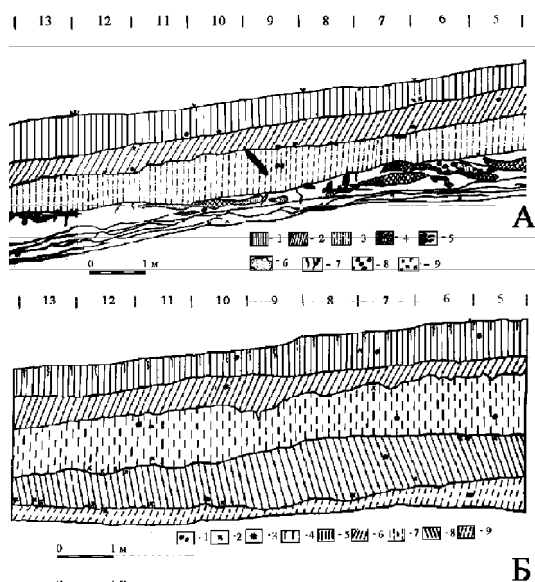

Рис. 4. Кременець I (Куличівка). Порівняння стратиграфічних умов залягання культурного шару III на ділянках розкопів IV (дослідження В. Савича 1983 р.) та I (дослідження В.Савича 1979 р., частина розкопаних артефактів була реінтерпретована В. Степанчуком та В. Коеном). Означені ділянки межують між собою та є стратиграфічно подібними. Це робить коректним порівняння результатів досліджень виявлених на них матеріалів. А) Розріз східної стінки розкопу IV (дослідження 1983 р.). Фрагмент: 1 - сірий підзолистий ґрунт (культурний шар поселень комарівської культури та культури ранньоскіфського часу) – 0 – 0,6 м; 2 – темно-коричневі грудкуваті суглинки (культурний шар поселення верхнього верхньопалеолітичного шару I) – 0,6 – 1 м; 3 – світло-коричневі суглинки (культурний шар поселення нижнього пізньопалеолітичного шару II) – 1-2 м; 4 – лінзи світло-сірого піску; 5 – пачка смугастих суглинків з лінзами і прошарками світло-сірого та червоного піску (культурний шар поселення нижнього пізньопалеолітичного шару III) – 2 – 3,68 м; 6 – лінзи червоного піску; 7 – мерзлотні тріщини з світлими запливами; 8 – кротовини; 9 – крем'яні знахідки (за: Савич, 1984, с. 104, рис. I); Б) Розріз східної стінки розкопу I (дослідження 1979 р.) (за: Савич, 1980, с. 87, рис. I). 1 – кротовини; 2 – крем'яні знахідки; 3 – грудки вохри; 4 – орний шар ґрунту; 5 – сірий підзолистий ґрунт (культурний шар поселень комарівської культури та культури ранньоскіфського часу) – 0 – 0,7 м; 6 – темно-коричневі грудкуваті суглинки (культурний шар поселення верхнього верхньопалеолітичного шару I) – 0,7 – 1 м; 7 – світло-коричневі суглинки деформовані мерзлотними процесами (культурний шар поселення нижнього пізньопалеолітичного шару II) – 1,1 – 2,1 м; 8 – смугасті супіщані суглинки з темно-коричневими вохристими, червоними, світло-сірими смужками 2 – 5 см завтовшки (культурний шар поселення нижнього пізньопалеолітичного шару III) – 2,1 – 2,8 м); 9 – брунатні суглинки з темними смужками (тверда окальцінована глина).

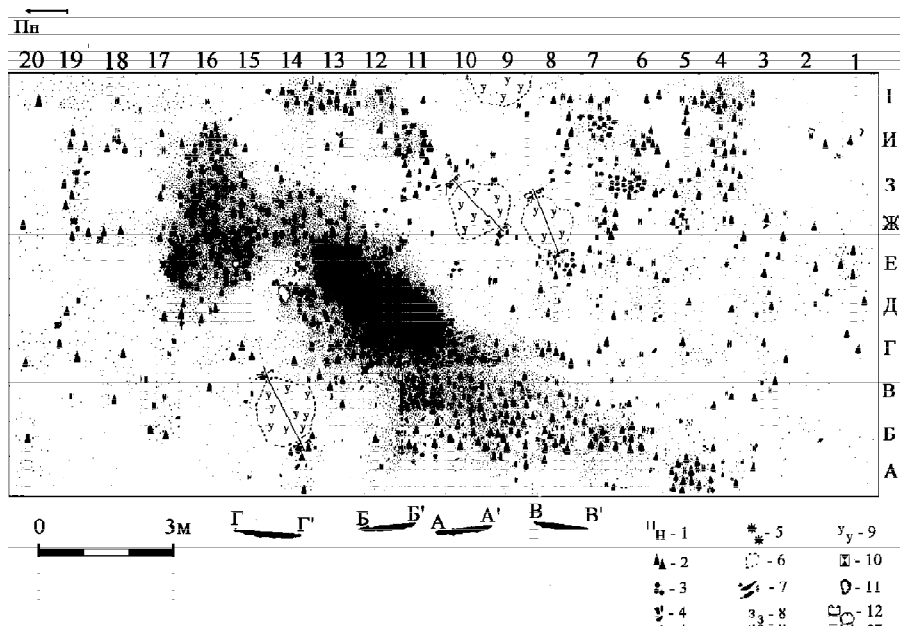

Рис. 5. Кременець I (Куличівка). Розкоп IV (дослідження 1983 р.). Культурний шар III. План розташування культурних залишків (за: Савич, 1984, с. 105, рис. II). Темна пляма - скупчення крем'яних артефактів. Середня концентрація матеріалу на 1 кв. м у цьому скупченні - бл. 1000 одиниць (середня концентрація знахідок на розкопі у загальному - бл. 150 одиниць на 1 кв. м площі). 1 - нуклеуси; 2 - крем'яні знаряддя; 3 - крем'яні сколи, пластини і фрагменти пластин, відщепи та уламки; 4 - кістки викопних тварин; 5 - грудки різнокольорової вохри; 6 - залишки вогнищ; 7 - розрізи вогнищ; 8 - зуби викопних тварин; 9 - вуглики перепаленого дерева та кісток; 10 - фрагмент підвіски з зуба коня; 11 - гігантоліт; 12 - кам'яні плитки.

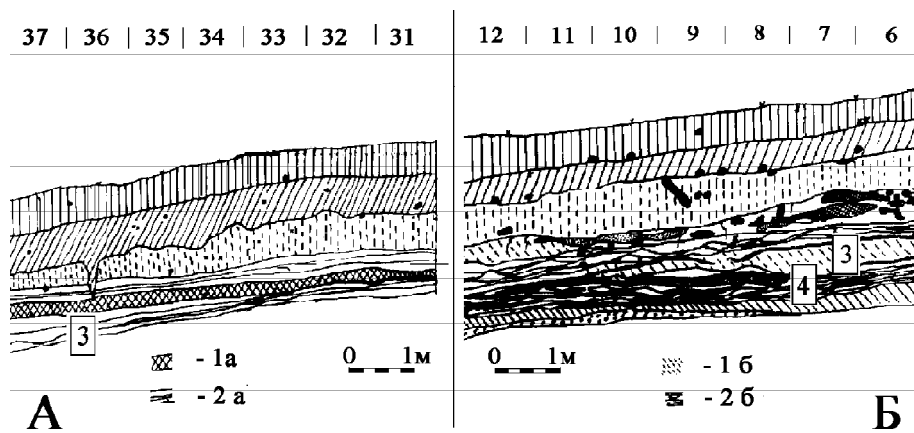

Рис. 6. Кременець I (Куличівка). Співставлення стратиграфічних розрізів, які показують розташування культурних шарів на сусідніх ділянках розкопу з майже аналогічною послідовністю ґрунтових горизонтів. Шар IV на схемі Б за умовами залягання є точним відповідником шару III на схемі А. Різниця між цими схемами полягає у присутності/відсутності археологічних матеріалів у викопному ґрунті (шар III на схемі Б), що й зумовило різницю у кількості культурних шарів. Існують кілька можливих пояснень цього явища: 1) у 1984 р. було відкрито не IV шар, який вже був відомий раніше (як III-й), а III – пов’язаний з залишками викопного ґрунту паудорфського віку; 2) III та IV шари на схемі Б насправді є єдиним культурним шаром, “розтягнутим” в процесі ґрунтоутворення. Останнє припущення опосередковано підтверджує сам В. Савич, який у жодній з публікацій, присвячених Куличівці після 1984 р., не згадує про IV шар. А) Розкоп IV (дослідження 1988 р.) (за: Савич, 1989, рис. I): 1 а – рештки темно-коричневого викопного ґрунту паудорфського віку, 2 а – смугасті суглинки з супіщаними прошарками; Б) Розкоп IV (дослідження 1984 р.). Розріз східної стінки розкопу (за: Савич, 1986, с. 144, рис. I): 1 б – рештки темно-коричневого викопного ґрунту паудорфського віку, 2 б - смугасті суглинки з лінзами і прошарками світло-сірого і червоного піску.

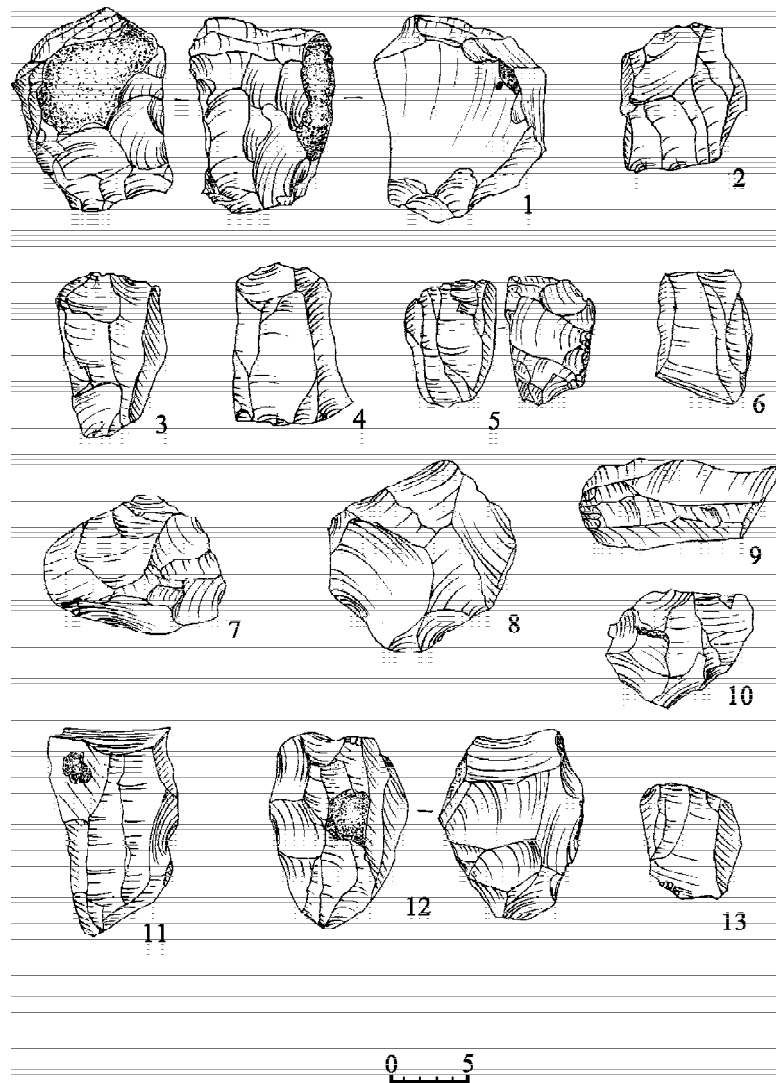

Рис. 7. Кременець I (Куличівка). Культурний шар III (дослідження 1983 р.).
Крем'яні нуклеуси (за: Савич, 1984, с. 108, рис. V).

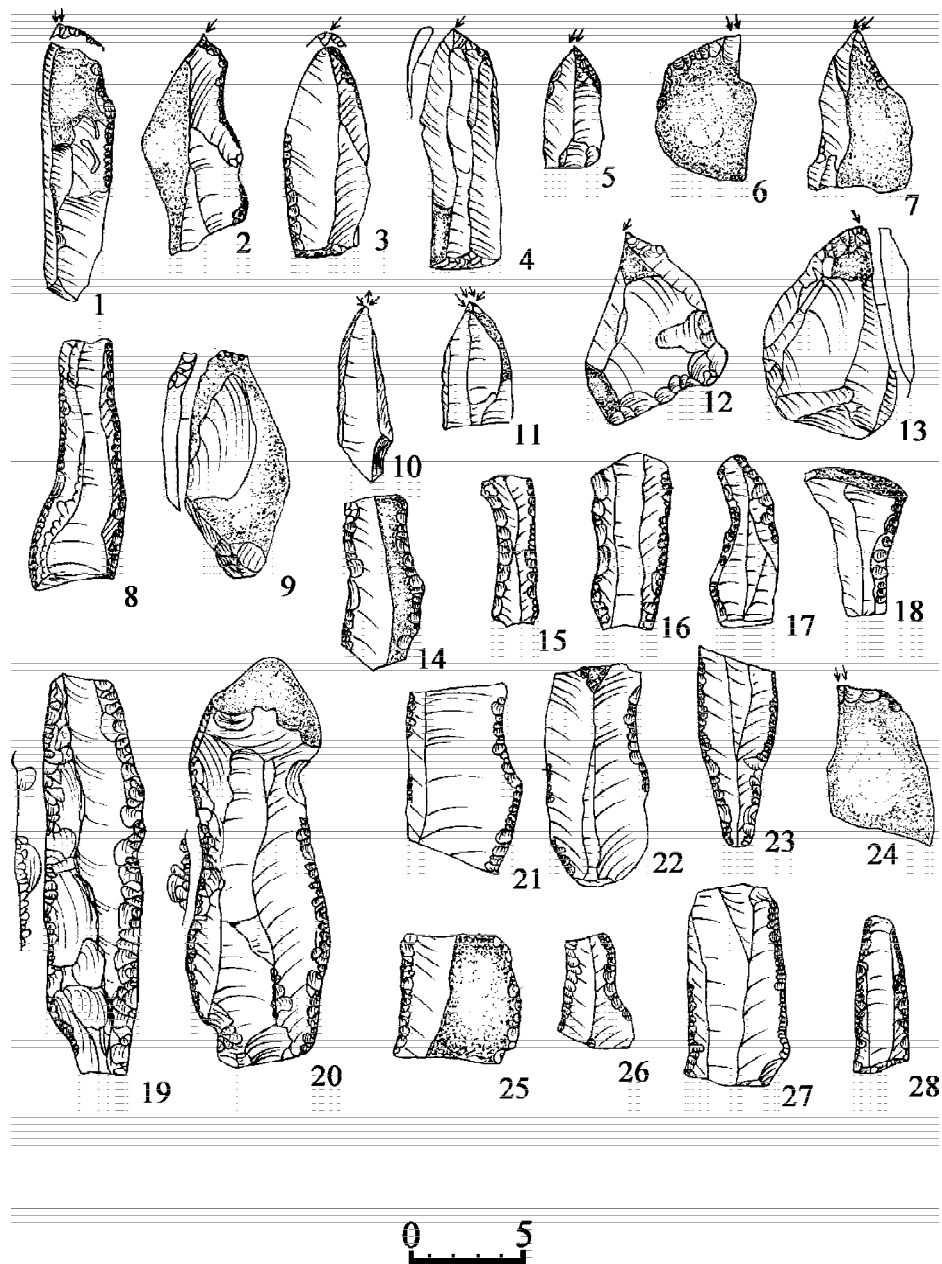

Рис. 8. Кременець I (Куличівка). Культурний шар III (дослідження 1983 р.). Крем'яні знаряддя праці. 1 – 7, 9 – 13, 24 – різці; 8, 14 – 23, 25 – 28 – пластини і фрагменти пластин з краєвою ретушшю, скобелі (за: Савич, 1984, с. 115, рис. XII).

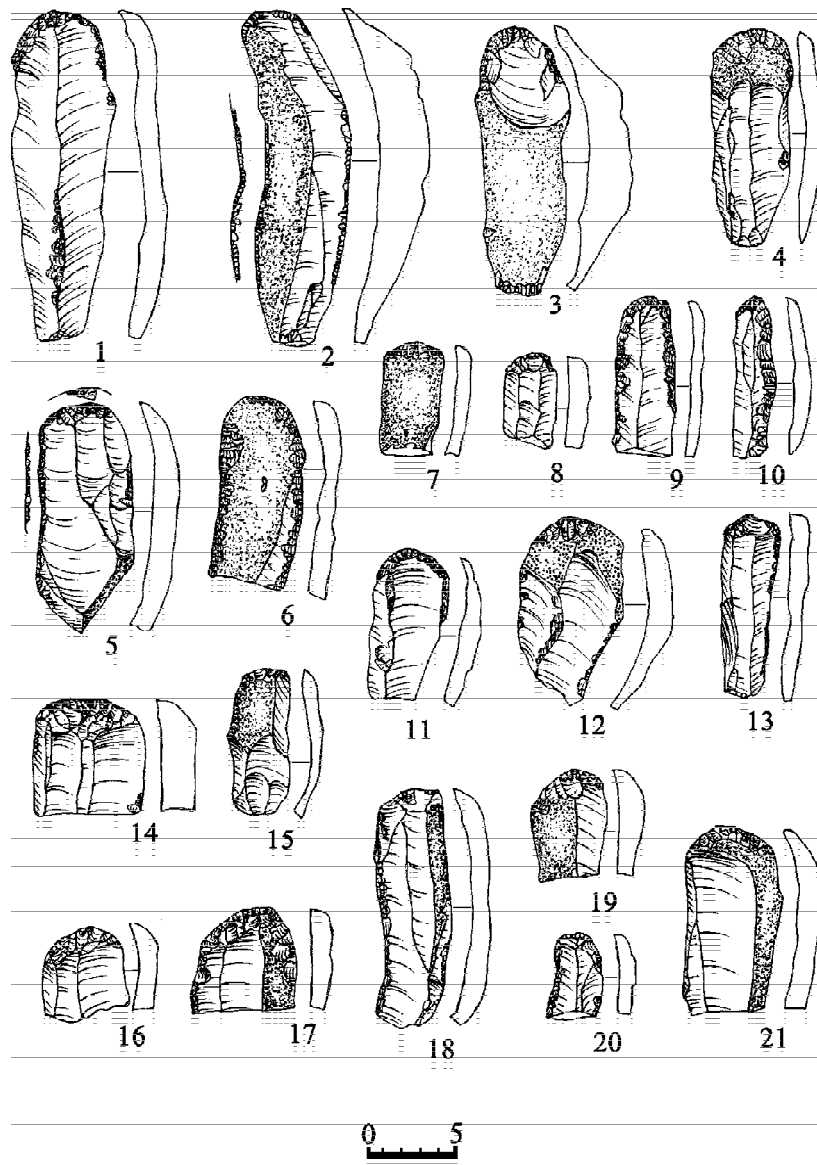

Рис. 9. Кременець I (Куличівка). Культурний шар III (дослідження 1983 р.). Крем'яні знаряддя праці. 1 – 21 – скребки (за: Савич, 1984, с. 111, рис. VII).

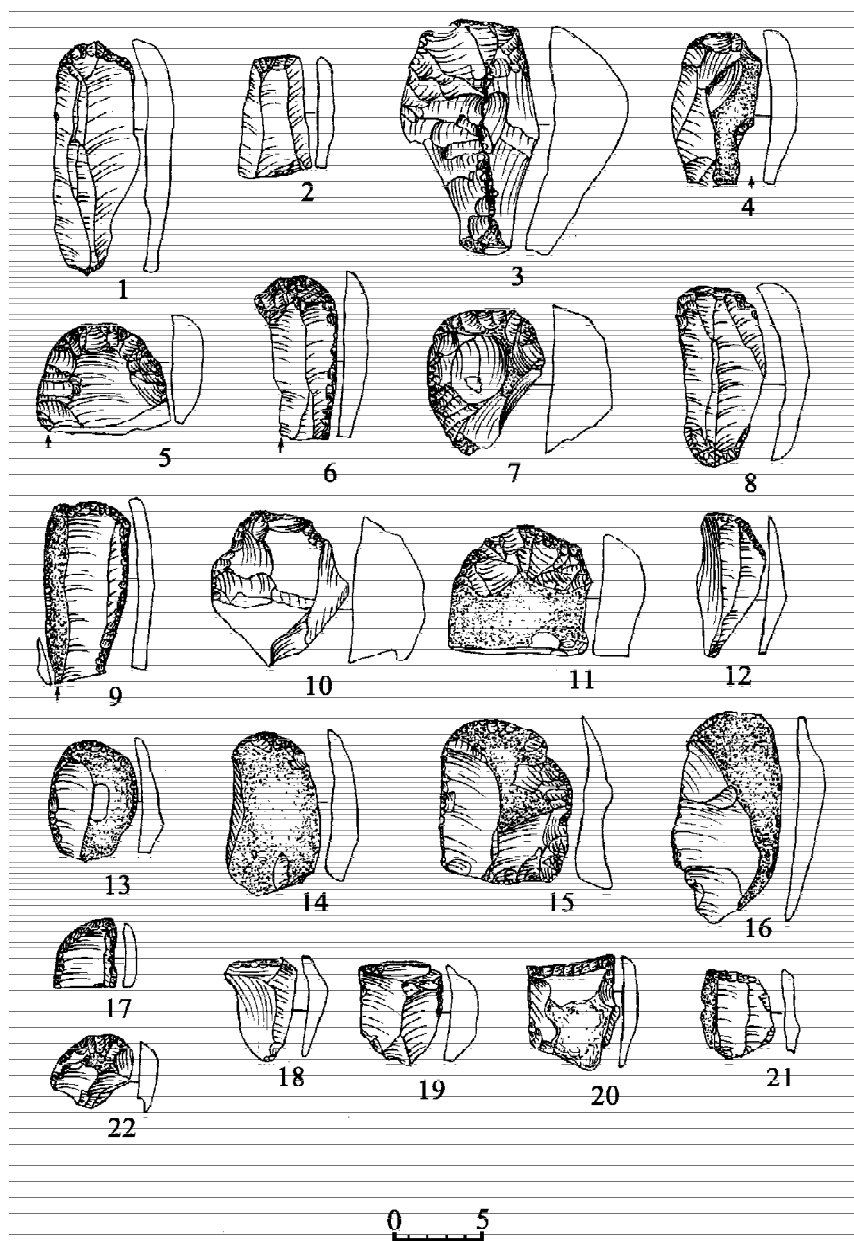

Рис. 10. Кременець I (Куличівка). Культурний шар III (дослідження 1983 р.). Крем'яні знаряддя праці. 1 – 22 – скребки (за: Савич, 1984, с. 111, рис. VII).

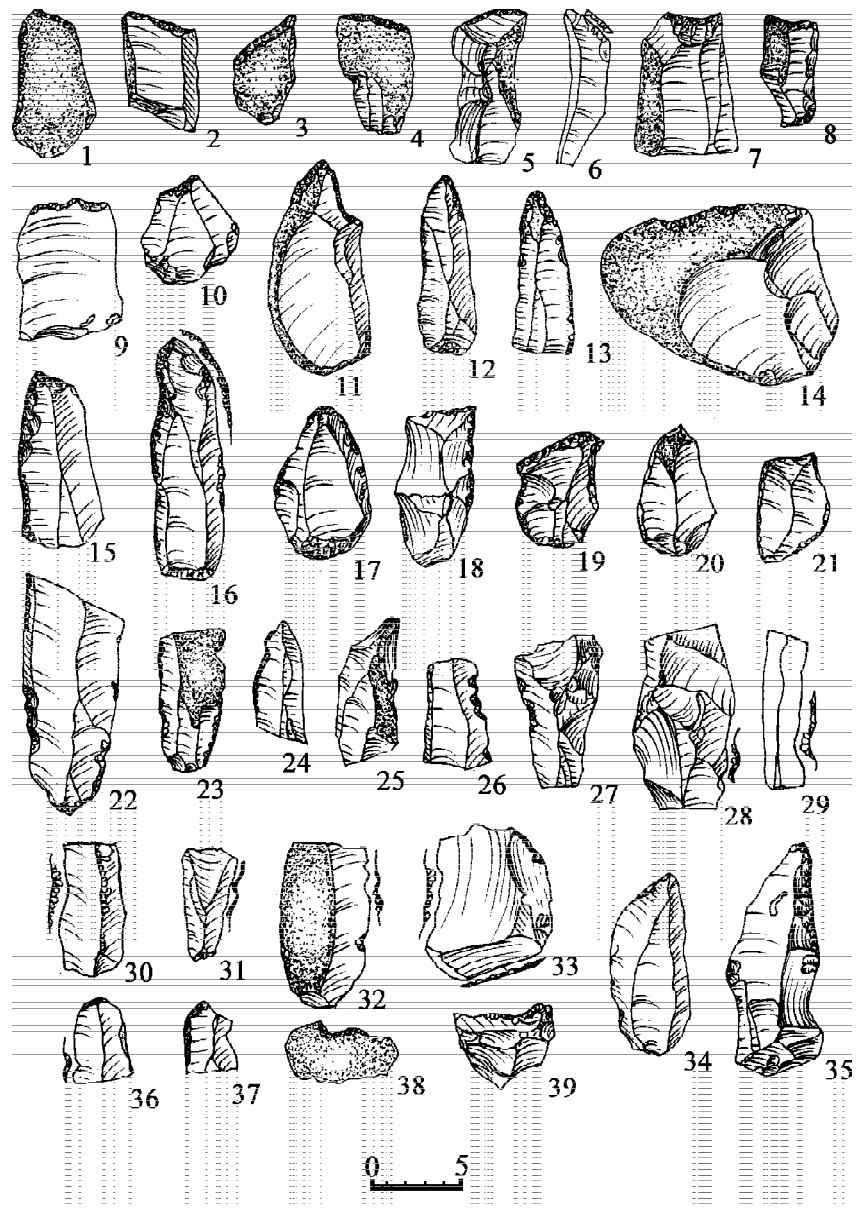

Рис. 11. Кременець I (Куличівка). Культурний шар III (дослідження 1983 р.). Крем'яні знаряддя праці. 1 – 6 – пластини з навкіс обламаним і ретушованим кінцем; 7 – 10 – пластини і відщепи з виїмками на обланомому кінці; 11 – 13, 15 – 17, 34 – 35 – вістря; 18 – 21 – проколки; 22 – 32, 36 – 37 – фрагменти пластин з бічними виїмками; 14, 33, 38 – 39 – відщепи з бічними виїмками (за: Савич, 1984, с. 118, рис. XV).

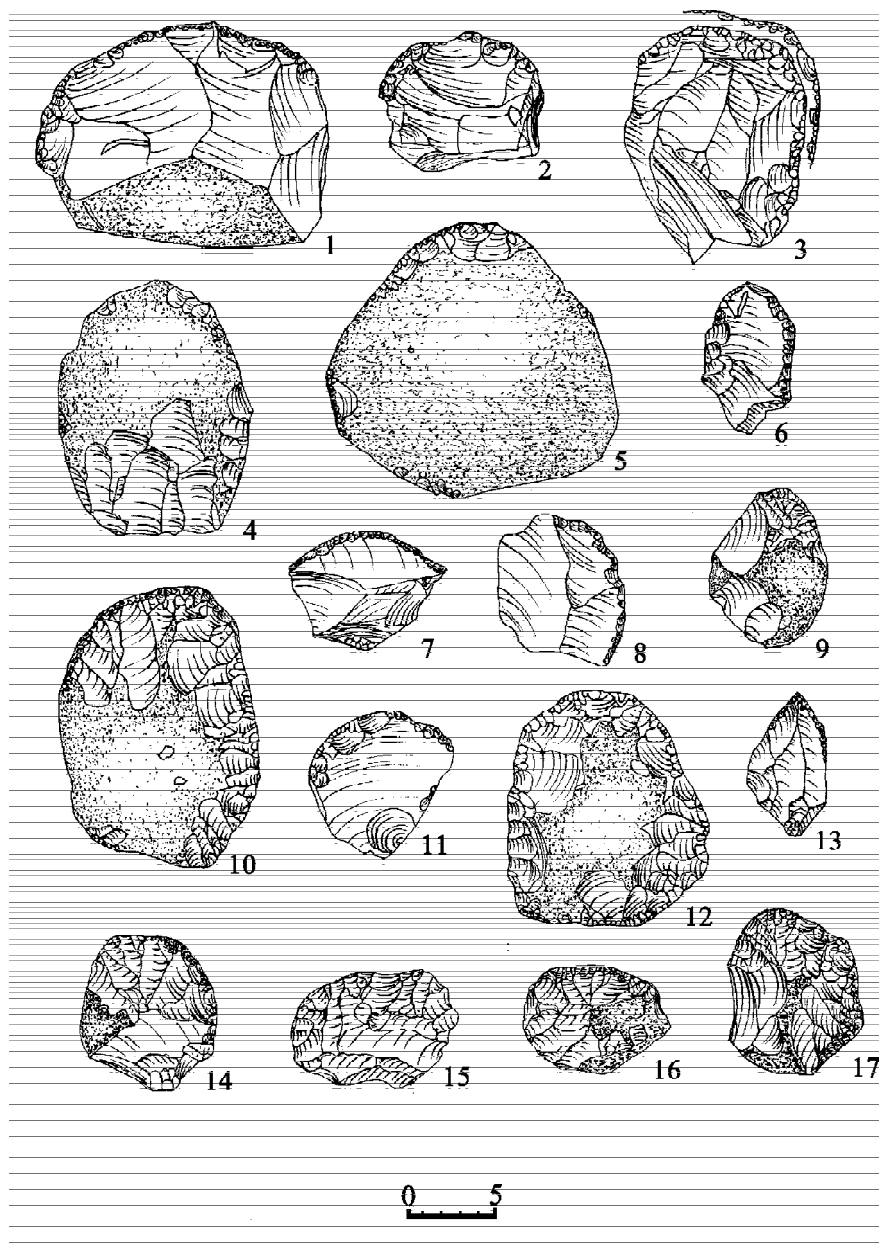

Рис. 12. Кременець I (Куличівка). Культурний шар III (дослідження 1983 р.).
Крем'яні знаряддя праці. 1 – 17 – скреблоподібні знаряддя
(за: Савич, 1984, с. 119, рис. XVI).